

“Vi har jo hatt det fint selv om vi ikke har hatt så mye penger”

En kvalitativ studie av mestring og motstandsdyktighet i syv langvarig fattige barnefamilier

Helle Suseg

Levert som masteroppgave i Psykologi

Psykologisk Institutt

UNIVERSITETET I OSLO

Mai 2008

Forord

Det er ikke vanskelig å vite hvem som fortjener takk og tanke i arbeidet med min oppgave.

Først og fremst er det familiene som har gitt sitt bidrag til denne undersøkelsen. Det er beundringsverdig hvordan disse familiene håndterer en hverdag med de begrensningene økonomien og andre vanskelige forhold har satt for deres liv. Likevel har jeg blitt invitert hjem i stua til kaker, te, kaffe, suppe og dadler. Takk til mammaer og barn som lot meg få innblikk i sin hverdag, og takk for historier på godt og historier på vondt.

Ellers fortjener veileder Anne Inger Helmen Borge en takk for interessante innspill og tilbakemeldinger. Resiliensforskningen i Norge hadde gått kortere skritt uten hennes arbeid og engasjement.

Videre skal jeg rette en takk til NOVA for å ta meg med i et spennende prosjekt og gi meg en arbeidsplass. Forskningsleder Elisabeth Backe-Hansen, biveileder Geir Moshuus og forskningsassistent Inger Hege Kristiansen har alle gitt meg følelsen av å bli sett, hørt og godt ivaretatt i forskningsprosessen.

Og til slutt takker jeg Anne Linn, Ingrid Kristine, Live, Benedicte og Henrik for alle tanker, ord og gjerninger.

Oslo, Mai 2008

Helle Suseg

Innhold

SAMMENDRAG	1
INNLEDNING	2
TEORETISK PERSPEKTIV	3
Hvorfor er fattigdom et psykologisk anliggende?	3
Risiko og resiliens	4
Sårbare og beskyttende faktorer	5
Mestring og mestringsstrategier	7
Bakgrunn for NOVAS undersøkelse	8
Tema og problemstilling	9
METODE	10
Valg av kvalitativ metode	10
Utvalg	10
Etikk	11
Fremgangsmåte	12
Debrief	13
Transkribering	14
Kvalitativ analyse	14
RESULTATER	16
Valg av temaene i analysen	16
Kjennetegn ved familiene	17
Risiko og sårbarhet i familiene	18
Foreldrenes psykiske og fysiske helse	18
Økonomisk organisering og prioritering	20
Familiens sosiale nettverk og familieaktiviteter	21
Barnas sosiale nettverk og aktiviteter	22
Oppsummering risiko og sårbarhetsfaktorer	23
Beskyttende faktorer i familiene	24
Om åpenhet mellom mor og barn	24
Å gi og ta ansvar	25
Søskenkjærlighet	26
Andre voksenpersoner	27
Klok av skade	28
Oppsummering beskyttende faktorer i familien	29
DISKUSJON	30
Mål og funn	30
Hva øker sårbarhet og risiko for barns psykologiske og sosiale fungering i fattige familier i Norge?	31
Hvilke faktorer beskytter mot psykologiske og sosiale problemer hos barn og foreldre i disse familiene?	33
Hvilke mestringsstrategier kan identifiseres i familiene?	35
Begrensninger	37
Praktisk implikasjon	39
Videre forskning	40
KILDELISTE	41
APPENDIX 1	47
APPENDIX 2	50

SAMMENDRAG

Denne undersøkelsen har sett på hvordan barnefamilier mestrer og tilpasser seg en hverdag i langvarig fattigdom. Mer spesifikt var målet å identifisere hvilke faktorer som gjør barna ekstra sårbare og øker risiko for deres psykologiske og sosiale fungering. Neste mål var å se nærmere på hvilke faktorer som beskytter mot psykologiske og sosiale problemer i barnas tilværelse. Siste mål var å finne hvilke mestringsstrategier barn og voksne i familiene tar i bruk i å håndtere problemene relatert til sin hverdag. Undersøkelsen har en kvalitativ tilnærming og metodeverktøyet er intervjuer av voksne og barn. Ti langvarig fattige barnefamilier med fem ulike nasjonaliteter ble intervjuet om sine opplevelser og erfaringer i hverdagen. Familiene ble rekruttert gjennom frivillige organisasjoner og har en geografisk spredning fra fire ulike kommuner i Norge. Resultatene viste at faktorer som øker fattige barns sårbarhet for risiko er mors psykiske og fysiske helsetilstand, liten eller ingen kontakt med far, et lite sosialt nettverk og ingen eller liten mulighet til å delta på sosiale aktiviteter. Videre viste resultatene at den viktigste faktoren som beskytter barn mot psykologiske og sosiale problemer var en stabil og trygg relasjon mellom mor og barn. Andre viktige beskyttende faktorer var søsken, andre voksenpersoner i nettverket og frivillige organisasjoner. Viktige mestringsstrategier som beskyttet barna mot risiko var at mor fikk hjelp til sin psykiske og økonomiske situasjon, at hun alltid prioriterte barna først og oppsøkte alternative gratis sosiale aktiviteter og ferietilbud. I tillegg hadde både barn og voksne strategier som å være åpen om situasjonen og de vanskeligheter den fører med seg, være sammen om å ta ansvar for situasjonen og vektlegge betydningen av relasjonen mellom mor og barn. Barna tok også i bruk mestringsstrategier for å tilpasse seg utfordrende oppvekstbetingelser. Noen justerte krav til materielle goder og la verdi til andre viktige aspekter i livet. Andre barn hadde strategier for hvordan de selv skulle unngå fattigdom ved å fokusere på skole og utdanning. Funnene indikerer at det er viktig å fokusere på ressurser i familier som er eksponert for en sammensatt risiko. Kunnskap om slike ressurser og mestringsstrategier kan inkluderes i arbeidet med å styrke barn som ikke opplever det samme. På en annen side kan kunnskap fra fattige barnefamilier gjøre at politiske tiltak videreutvikles og tilpasses behov definert av fattige barn og voksne selv.

INNLEDNING

Paradoksalt nok har et av verdens rikeste land fattigdom. Omkring 60 000 barn er fattige i Norge. De er fattige fordi de mangler det andre barn i samfunnet har. Avviket fra det livet andre barn lever skyldes i hovedsak at foreldrene deres har vedvarende lav inntekt. For å forstå hvordan relativ fattigdom måles tar man utgangspunkt i det de fleste i samfunnet har, enten av levekår eller inntekt, og setter standarden for fattigdom ut fra dette (Townsend, 1979). Sammenlikner vi situasjonen til barn som bor i en familie med lav inntekt med andre barn, finner vi en større andel fattige barn med sosiale problemer og som føler seg sosialt ekskludert (Ridge, 2002). Det er også rimelig å anta at jo lenger barn lever i fattigdom, jo større er de negative virkningene (Fløtten, 2006).

Det er bred politisk enighet om at fattigdommen i Norge må bekjempes. Utfordringen er at fattigdomsproblematikken er sammensatt og kompleks. Arbeidsledighet er bare en av mange faktorer som kjennetegner gruppen av fattige i Norge. En annen viktig sammenheng finnes mellom dårlig helse, psykiske lidelser og lavinntektsproblemer (Elder, Nguyen & Caspi 1985; Lember, Lember & Simons, 1989; Sandbæk 2004). Fattigdom er ikke en nødvendig betingelse for å få psykologiske og sosiale problemer, og psykologiske og sosiale problemer er ikke alltid til tilfellet i fattige familier. Likevel er det viktig å se på forbindelsen mellom psykologiske forskjeller og sosial ulikhet. Caspi (2002) fant at enkelte psykologiske forhold vurdert i den første perioden i livet, kan øke sannsynligheten for arbeidsledighet i tidlig voksen alder. Ved å identifisere og teste forhold som kan redusere risiko fattige barn utsettes for og som øker deres sårbarhet, er håpet å unngå at de viderefører den sosiale ulikheten inn i sitt eget liv. Av den grunn kan beskyttende prosesser og mestringsstrategier være viktige faktorer i forskning på barn og unge i fattige familier. Kunnskap om hvordan noen mestrer vanskelige livsvilkår, kan gi viktige bidrag til utformingen av treffsikre hjelpetiltak for andre som ikke gjør det.

Denne oppgaven omhandler fattige barnefamilier og deres opplevelse av hverdagen. Undersøkelsen er basert på funn fra intervjuer i norske lavinntektsfamilier. Målet har vært å få kunnskap om deres psykologiske og sosiale fungering, hvilke forhold som gjør dem ekstra sårbare, hvilke problemer de møter og hvordan de mestrer disse. Teori om risiko, resiliens og mestring legger grunnlaget for problemstilling og valg av metode.

TEORETISK PERSPEKTIV

Hvorfor er fattigdom et psykologisk anliggende?

Fattigdom er ikke bare en materiell variabel. Fattige barn i Norge har mat, klær og et sted å bo. En vedvarende lav inntekt kan imidlertid få konsekvenser for hvordan familier lever sitt liv. På denne måten kan fattigdom sees i sammenheng med psykologiske forhold som sosial eksklusjon, selvfølelse, beskyttelse, tilpasning, mestring, risiko, usikkerhet, selvtillit, skyld, verdighet, frihet, sosial sammenlikning m.m. Siden det eksisterer begrenset kunnskap om virkning av lavinntekt over tid, vet en heller ikke hvilken innvirkning fattigdom kan ha på langvarig psykologiske aspekter, identitetsutvikling og senere muligheter i livet (Ytrehus, 2004). I forskning på økonomisk vanskeligstilte familier har det ofte vært sett på sammenhengen mellom økonomi og dårlige skoleprestasjoner, atferdsproblemer og emosjonelle vansker. Flere studier har funnet en sammenheng mellom sosial eksklusjon (Ridge, 2002), sosial deprivasjon (Hjelmtveit, 2004) og familiens lave inntekt.

Samtidig som forskere på fattigdom fant en større andel fattige barn med sosiale problemer og som følte seg sosialt ekskludert (Ridge, 2002; Fløtten, 2006), fant andre eksempler der noen personer klarte seg mot alle odds (Werner, 1992). Dette ga grobunn for et skifte i forskningen på forbindelsen mellom lav inntekt og negative utfall. Vellykkede tilfeller fikk betegnelsen resiliente og faktorer som økte deres motstandsdyktighet mot negative utfallsmål ble viktige komponenter i forskningen (Seccombe, 2002). Studier av risiko og resiliens ble viktig i denne sammenheng. Slike studier har som hensikt å inkludere positive elementer i barns egen hverdag og er viktige bidrag både i forbyggende arbeid og i intervensjoner. Forskning på negative utfall forbundet med fattigdom er fortsatt viktig, men resiliensforskningen kan i tillegg bidra med et nødvendig supplement i å inkludere viktige ressurser og beskyttelsesfaktorer (Waaktaar, Christie & Torgersen, 2007). Luthar (1999) viser til to hovedretninger i forskningsfeltet på barn i fattigdom. Den ene retningen viser til at sosioøkonomisk deprivasjon utgjør en risiko i tilpasning der fattige barn er mer utsatt for psykiske problemer enn ikke-fattige barn. Den andre retningen fokuserer på den store forskjellen i tilpasning mellom barn, der mange fattige barn lever høyt produktive liv. I den forbindelse er nettopp ulike innfallsvikler og helhetlig tenkning viktig for å få et mest mulig nyansert bilde av fattige familiers situasjon.

Risiko og resiliens

Det finnes flere typer potensielle risikofaktorer i barns liv. Borge (2003) deler psykososial risiko inn i tre nivåer. Individuell, familiebasert og samfunnsmessig risiko. Fattigdom kan utgjøre en risiko på alle tre nivåer. Individuelt kan følelsen av å være annerledes være en risiko for barn og voksne, i familien kan fattigdom være en risiko ved at økonomi påvirker daglige gjøremål og relasjonen mellom familiemedlemmer og som en samfunnsmessig risiko i fattige kulturer og land. Sosial eksklusjon er et begrep brukt for å samle opp karakteristika ved fattigdom og forhold som innebærer risiko for barn og unges psykologiske fungering. Sosial eksklusjon kan forklare det å falle utenfor et sosialt fellesskap, enten ved mangel på materielle goder eller at barn ikke kan delta på lik linje med andre barn i sosiale aktiviteter (Backe- Hansen, 2006: Ridge, 2002).

Barn har som regel liten mulighet til å påvirke eller endre den økonomiske situasjonen i en familie, og er i mange tilfeller helt prisgitt sine forsørgere. Som foreldre krever det både økonomiske og mentale ressurser å la barna få delta i aktiviteter og andre sosiale situasjoner med andre barn. Bursdager, leirskoler, idrettsaktiviteter, ferieturer og lignende er eksempler på sosiale aktiviteter som koster penger. Andre viktige materielle sosiale merkelapper blant barn og unge kan være datamaskin, kamera, merkeklær, fritidsutstyr og mobiltelefon. Som en konsekvens av å mangle dette kan det tenkes at unge og unge i fattige familier har mindre mulighet til både å delta i sosiale aktiviteter og at de opplever å være annerledes enn andre barn (Øia, 2007). Denne risikoen virker forskjellig inn på barn. Det viktigste er ikke risikoen i seg selv, men prosessene som blir aktivisert i barna (Borge, 2003). Noen takler og mestrer motstand, mens andre er mer sårbare for påkjenninger og utfordringer i livet.

Masten (2001) forklarer motstandsdyktighet (resiliens) som positive utfall på tross av alvorlige trusler mot tilpasning og utvikling, og viser til individuelle variasjoner i responsen på risiko. Denne variasjonen i menneskers respons på samme risiko, må sees i sammenheng med miljøets rolle i utviklingen. Det er samspillet mellom individuelle forskjeller og miljø som avgjør om det er en vellykket tilpasning eller ikke. Med det mener Masten at resiliens ikke stammer fra ekstraordinære prosesser hos barn, men at det vanligvis stammer fra helt normale funksjoner i vårt tilpasningssystem. Masten forklarer dette som "Ordinary Magic". Kroppen mobiliserer beskyttende mekanismer som motstand mot opplevelsen av risiko. For eksempel kan mors psykiske helsetilstand føre til at barnet må ta mer ansvar hjemme og

vokser på dette ansvaret. Fordi denne prosessen er noe som kan skje i alle barn, er det et positivt bidrag til arbeidet med å styrke barns utvikling blant dem som eksponeres for risiko. I forskning på fattigdom og resiliens har oppmerksomhet vært rettet mot to hovedområder i barns tilpasning. På 60 og 70 tallet var fokuset knyttet til barns kognitive utvikling, mens i de senere år har fokuset vært rettet mot sosioemosjonell utvikling i barn (Luthar, 1999). En relevant studie i fattigdom- og resiliensforskning er Kauaistudien fra Hawaii. Werner (1992) studerte variasjon og resiliens hos barn som har trosset et vanskelig utgangspunkt. Med det menes at de opplevde stress som spedbarn, de var født i fattigdom, ble oppdratt av mødre med liten formell utdanning, familien hadde høyt konfliktnivå, barnet ble forlatt av en av foreldrene, foreldrene ble skilt, foreldrene misbrakte alkohol eller var mentalt syke. Forskerne fant to viktige tendenser i utviklingen hos risikobarn. Den første tendensen var at stress de ble utsatt for som barn ble mindre over tid. Den andre tendensen var at utviklingen av biologiske faktorer var avhengig av kvaliteten på oppvekstmiljøet. Denne studien har fått en stor betydning spesielt med tanke på to forhold. For det første var studien med på å skifte fokuset fra risiko til resiliens. For det andre får den lange oppfølgingstiden fram hvordan god og dårlig tilpasning skifter over tid (Backe-Hansen, 2004). Et viktig spørsmål har vært hvilke faktorer som ligger bak en god tilpasning hos barn som har opplevd og opplever risiko assosiert med barnefattigdom. Det er viktig å få grep om hva som kan være en risiko for fattige barn og hva som kan beskytte, redusere og forverre denne risikoen (Luthar, 1999).

Sårbare og beskyttende faktorer

I miljøet rundt oss finnes både sårbare og beskyttende faktorer. Sårbarhetsfaktorer øker den negative påvirkningen av risiko, mens beskyttelsesfaktorer reduserer en negativ påvirkning. Beskyttelsesfaktorer og sårbarhetsfaktorer er viktig å kartlegge for å kunne tilrettelegge for en vellykket tilpasningsprosess i barn (Luthar, 1999). I resiliensforskningen finnes det en del generelle faktorer som synes å virke beskyttende under belastning (Waaktaar, Christie & Torgersen, 2007). Beskyttende faktorer som påvirker og kan få stor innflytelse på risikobarn, er variabler som står mellom årsak og virkning og påvirker retningen. Faktorene kan sees på som en tredje variabel som opererer på forskjellig nivå og gjennom forskjellige mekanismer. I individet, i familien og i omgivelsene eksisterer beskyttende mekanismer som korrelerer med, og forsterker hverandre i en motstand mot risiko (Boyden & Cooper, 2006). Individuelle trekk som positivt selvbilde, intelligens, skoleprestasjoner, autonomi, selvtillit, problemløsende egenskaper, humor og god mental og fysisk helse kan være beskyttende faktorer for barn.

Fravær av disse individuelle egenskapene kan man anta øker barnas sårbarhet. Videre kan beskyttende faktorer i familien være varme, gode familierelasjoner, tilknytning og emosjonell støtte. Det øker også sannsynligheten for resiliens dersom barnet har tilknytning til en positiv rollemodell, venn eller annen tillitsperson (Seccombe, 2002).

Fattigdom i familier er en familierisiko, men å tilhøre en risikogruppe er ikke ensbetydende med å utvikle problemer. Selv om barn vokser opp i fattigdom, varierer det enkelte barns sårbarhet ovenfor den påkjenningen det er å vokse opp som fattig. Slike variasjoner har sammenheng med genetiske faktorer og miljøfaktorer (Borge, 2003). I arbeidet med å styrke fattige barns motstandsdyktighet mot å utvikle psykologiske og sosiale problemer er det viktig å lete etter prosesser som innebærer resiliens. Sannsynligheten for negativ påvirkning på barn øker når lav sosioøkonomisk status kombineres med flere risikofaktorer som f.eks. at familien har mange barn, det er konflikter i familien, kriminalitet og om mors psykiske helse er dårlig. Tilstedeværelse av flere av disse risikofaktorene assosieres med en betydelig økt belastning for barns fungering (Luthar, 1999). På samme måte som at risikofaktorer er mest skadelig når de opererer sammen, antar man at flere beskyttelsesfaktorer som virker samtidig øker sannsynligheten for resilient tilpasning blant barn som har opplevd vanskeligheter (Luthar, 1999).

I studier på barnefattigdom har flere forskere sett på sammenhengen mellom økonomi og effekten det kan ha på barns liv (Elder, Nguyen & Caspi, 1985; Lempers, Lempers & Simons 1989; Conger, Ge, Elder, Lorenz & Simons, 1994). Det har i flere studier vært funnet en sammenheng mellom gode foreldrepraksiser og positiv tilpasning hos barna (Conger & Conger, 2002). Funnene viser at effekten en økonomisk krise har på barn og unge blir redusert av effekten på interaksjonen mellom barn og foreldre. Om foreldrenes omsorgsutøvelse er preget av nærhet og involvering har det betydning ved at den minker negativ innflytelse fra andre rundt. Barn med kompetente foreldre er, ikke overraskende, eksponert for færre vanskelige livshendelser enn andre barn uten den beskyttelsen (Masten, 2001). I tillegg til positiv omsorgsutøvelse fra foreldrene har andre undersøkelser av fattige barn vist at andre beskyttende faktorer kan være barnets temperament, andre støttende voksne i nettverket og muligheter som oppstår i overgangsfaser i livet. Barn og unge som har hatt store belastninger tidlig i livet kan imidlertid fungere godt som voksne. Forhold som kan ha betydning for denne endringen er om de har en intakt familie, besteforeldre å støtte seg til eller en god venn (Werner, 1992).

Mestring og mestringsstrategier

Resiliens og mestring er ofte satt i forbindelse med hverandre. Likevel eksisterer det en forskjell på mestring og resiliens ved at resiliens er avhengig av at man er eksponert for en risiko (Rutter, 2000). Mestring kan man oppleve uten å ha erfart en direkte risiko. Resiliens er det man kan kalle positiv mestring, mens mestring i seg selv behøver ikke ha et positivt fortegn (Borge, 2003). Mestring kan forstås som atferd, mens resiliensfaktorer kan forstås som ressurser i individet eller miljøet som leder til positive mestringsstrategier (Skre, Arnesen, Breivik, Johnsen, Vernplanken & Wang, 2008).

Lazarus og Folkmans mestringsmodell (1984) skiller mellom problemfokuset og emosjonsfokuset mestring. Problemfokuset mestring har som mål å forandre årsaksforholdene bak problemet. Det vil ofte si å fjerne eller unngå en ubehaglig situasjon. Emosjonsfokuset mestring involverer responser som det å uttrykke følelsene sine, søke støtte og trøst hos andre og å prøve å unngå kilden til stress. Skal mestringsstrategier være effektive må de redusere problemene og emosjonelt ubehag. Hva slags problemer mennesker opplever er imidlertid svært individuelt, varierer over tid og mellom familier (Compas, 1987). Når mennesker befinner seg i en vanskelig situasjon, kan mestringsstrategier oppstå mer eller mindre automatisk. Strategiene er handlinger, ord og tanker som brukes i en situasjon og som har fokus enten på det emosjonelle eller det praktiske (Gjærum, 87). Forskjellen på valg av mestringstrategier avhenger av i hvor stor grad mennesker opplever at de har kontroll over situasjonen. Det er stor forskjell på barn og voksnes valg av strategi. Det kan være nyttig å studere forskjellen på barn og unges mestringstrategier for å få kunnskap om hvordan disse utvikler seg i takt med alder. Det er rimelig å anta at barns bruk av mestringsstrategier øker ved at barns kognitive evner blir mer differensiert med alderen (Spirito, Stark & Tyc, 1994).

Fattigdom som risiko kan føre til stress i de familiene som opplever å leve i økonomisk knapphet. Mestringsstrategiene for å håndtere dette stresset kan oppstå både hos barn og foreldre i disse familiene. Ved å studere mestringsstrategier får man en mulighet til å se ulike variasjoner og mønstre blant, og mellom mennesker, i ulike situasjoner. På denne måten kan man oppnå økt kunnskap om hva en kan forvente skjer når slike strategier knyttes til økonomiske problemer (Backe- Hansen, 2004). Gjennom slike strategier klarer noen familier å konstruere sosiale verdener som begrenser virkningene av farene som omgir barnas liv (Backe- Hansen, 2004).

Bakgrunn for NOVAS undersøkelse

NOVAs (Norsk Institutt for forskning om Oppvekst, Velferd og Aldring) fattigdomsforskning er en del av et pågående samarbeid med FAFO (Institutt for Arbeidsliv og Velferdsforskning) omkring temaene fattigdom og sosialhjelp.

Inntektsstatistikken viser at det finnes to typer barnefattige i Norge. De mange som opplever kortvarige fattigdomsperioder, og de langt færre som opplever langvarig fattigdom. Begge gruppene har vært gjenstand for forskning og er viktig bidrag for å forsøke å forstå de ulike karakteristika ved familier som faller inn under denne kategorien i Norge. I 2006 fikk NOVA og FAFO midler av Barne- og Likestillingsdepartementet til en kvalitativ studie av ca. 60 barn, unge og deres foresatte fra hushold som er langvarig fattige. Utgangspunktet for NOVAs undersøkelse var å utvikle ny kunnskap om familier som er fattige i mer enn tre år, med spesielt fokus på om statlige hjelpetiltak når frem til denne gruppen. I Norge regnes fattigdom ut fra ulike standarder. EUs definisjon på fattigdom er hushold med en inntekt under 60 % av medianen. Dette er også målet NOVA har satt som krav i utvalgsprosessen.

Det var flere grunner for en slik undersøkelse. For det første var det et behov for å supplere funn fra kvantitative undersøkelser med kvalitative studier. I Norge eksisterer det noe kunnskap som bygger på kvantitative undersøkelser fra levekårsundersøkelser og registerdata. Til sammenlikning finnes det mindre kunnskap fra kvalitativ forskning. Variasjoner og mønstre i mestringsstrategier, bruk av tiltak og tiltakenes treffsikkerhet var temaer NOVA ønsket å få frem gjennom kvalitative intervjuer. For det andre var målet å øke kunnskapen om opplevelsene av langvarig fattigdom som supplement til kortvarig fattigdom. Det tredje argumentet omhandlet barns alder. Det har i liten grad vært gjennomført undersøkelser med barn under ti år. I tråd med FNs barnerettigheter og økt fokus på at barn har begreper om sitt eget liv, var målet å få kunnskap om konsekvenser av lav inntekt også hos barn helt ned til seks år (Backe-Hansen, 2006).

Tema og problemstilling

Temaet for denne undersøkelsen er knyttet til mestring og motstandsdyktighet i de familiene som er langtidsfattige. Utgangspunktet for problemstillingen var at NOVA etterlyste kunnskap om variasjon og mønstre i mestringstrategier. Av den grunn var min motivasjon å inkludere barn og unges egne opplevelser om positive erfaringer og mestringsstrategier i sin egen hverdag. På denne måten kan de bli en stemme i forskningen om seg selv. Backe Hansen (2004) understreker i sin kunnskapsrapport om barnefattigdom at behovet for forskning på risiko og resiliens i et fattigdomsperspektiv er viktig for å fokusere på positiv tilpasning på lik linje med at man fokuserer på problematferd. Med det som bakteppe, ønsket jeg å finne hvilke faktorer som øker fattige barns sårbarhet, hvilke faktorer beskytter barna og hvilke mestringsstrategier som er til stede i en familiesituasjon og som reduserer en sammensatt risiko i fattige familier.

Målet for denne oppgaven er å gi et bidrag til kunnskapsforståelsen av langvarig fattigdom med spesielt fokus på mestringstrategier og beskyttelsesmekanismer. Problemstillingen belyses ved ti kvalitative intervjuer med ulike familier fra fire ulike kommuner i Norge. Intervjuene gir informasjon om barn og foreldres erfaringer, opplevelser og følelser knyttet til det å leve i fattige familier. Alle reagerer forskjellig på fattigdom som risiko og tilpasning avhenger av samspillet mellom individ og miljø. Kvalitative metoders fordel er nettopp at den kan se på hver enkelt informants individuelle historie og kontekst.

Temaet kan formuleres i følgende problemstilling

- Hvordan mestrer barn og foreldre en oppvekst preget av langvarig fattigdom?

Problemstillinger som belyser temaet er

- Hvilke faktorer øker sårbarhet og risiko for barns psykologiske og sosiale fungering i fattige familier i Norge?
- Hvilke faktorer beskytter mot psykologiske og sosiale problemer hos barn og foreldre i disse familiene?
- Hvilke mestringsstrategier kan identifiseres i familiene?

METODE

Valg av kvalitativ metode

NOVAs hovedprosjekt og kvalitative fremgangsmåte har som målsetning å få mer kunnskap om hvordan fattige husstander selv opplever sin situasjon og hva slags utfordringer de møter i sin hverdag. Kvalitative metoders fordel i denne sammenheng er at den kan gå i dybden i hvert enkelt intervju. I motsetning til kvantitativ metode gir intervjuet muligheten til å hente beskrivelser av spesifikke situasjoner og hendelser i menneskers hverdag, samt å stille oppfølgings spørsmål om ulike temaer (Kvale, 2002). Når målet var å utvide og bidra til en allerede eksisterende levekårsforskning, var det spesielt viktig for å få en helhetlig forståelse å inkludere både foreldre, barn og ungdom som informanter i undersøkelsen.

Det er viktig at kvalitative undersøkelser er gyldig for det utvalget den skal undersøke (Andenæs, 2000). I denne undersøkelsen ble kvalitativ metode valgt fordi det er variasjonen i og blant informanter som er interessant for forskningsspørsmålet. Både individer og omgivelsene rundt er i stadig forandring. Forskerens oppgave blir dermed å kontinuerlig tilpasse seg denne forandringen, og intervjuer av samme individ vil derfor bli forskjellig hver gang (Andenæs, 2000). Reliabilitet kan være aktuelt for kvalitative forskningsopplegg ved at man jobber med å skaffe pålitelige data (Andenæs, 2000). For å svare til reliabilitetskrav om pålitelighet er gjennomføringen av undersøkelsen og fremgangsmåten i analysen gjort transparent i stoffet for å oppnå at leseren får tilgang til hele prosessen.

Utvalg

Utgangspunktet for utvalget i studien er at informantene hadde vært under EUs fattigdomsgrense i mer enn tre år. Informantene ble rekruttert gjennom de fattiges egne organisasjoner Frelsesarmeen, Kirkens Bymisjon og Røde Kors. Flyktning- og innvandrersfamilie ble rekruttert gjennom kontakt med Introduksjonssenteret for flyktninger og innvandrere i Drammen.

NOVAs undersøkelse er godkjent av Regional Etisk Komité (REK) og Datatilsynet, og ble utført i samsvar med deres krav og retningslinjer. Datatilsynet har utarbeidet en mal for

informasjon og innhenting av sensitive personopplysninger. I dette prosjektet satte de som krav at rekrutteringen av informanter måtte gå gjennom indirekte kanaler. Det innebar at utvalget ble rekruttert gjennom instanser eller organisasjoner informantene allerede var en del av eller hadde kontakt med. Kontaktpersoner i disse nettverkene informerte de aktuelle informantene om undersøkelsen og de som ønsket å delta ble videre kontaktet på telefon.

Jeg har gjennomført intervjuer i ti husstander. Dette utvalget består av tre flyktningfamilier, to innvandrersfamilier og fem etnisk norske familier. I åtte av husstandene har jeg snakket med mor og ett av barna. I de to resterende intervjuene har jeg kun snakket med mor. I tre av husstandene ble intervjuet gjennomført som en samtale med mor og barn sammen. Barnas alder varierte fra 8 til 16 år. Det var tre gutter på 8 år og fem jenter på 8, 10, 14 og to på 16 år. Informantene i dette utvalget er bosatt i fire ulike kommuner i Norge. De ulike kommunene ble valgt for å gi utvalget en viss geografisk spredning. Tiltak, aktivitetstilbud og kommunale støtteordninger varierer mellom ulike kommuner og en geografisk spredning kunne fortelle noe om denne variasjonen.

Etikk

Forskning på familierisiko kan være vanskelig fordi få vil delta i forskningsprosjekter. Når man har med sårbare individer å gjøre, er det vanskelig å vite hvor nærgående man skal være som forsker (Borge, 2003). Dette hensynet lå til grunn for at fremgangsmåten i rekrutteringsprosessen og intervjuene ble gjort på en mest mulig skånsom måte for informantene. Fremgangsmåten hadde etiske overveielser i alle ledd av forskningsprosessen. For det første ble informantene rekruttert gjennom instanser og kontaktpersoner de allerede var trygge på. For det andre fikk informantene god informasjon om prosjektet formål, fremgangsmåte og konfidensialitet både før og etter intervjuet. For det tredje ble etiske hensyn tatt i gjennomføringen av intervjuet. Et slikt hensyn innebar f.eks. å velge intervju som metode. Intervjuet gjorde det mulig å fokusere på mestring fremfor problemer. Jeg ønsket kunnskap om hva i en hverdag som var vanskelig, men samtidig at informantene skulle fortelle om egne mestringsstrategier knyttet til det som var problematisk. I tillegg kan man i en intervjusituasjon kan behandle informantene som selvstendige aktører i forhold til hjelpeapparatet og andre instanser (Backe- Hansen, 2006).

NOVA valgte å unngå bruk av ordet ”fattig” i rekrutteringen og gjennomføringen da det ofte er knyttet et stigma til dette ordet, og brukte heller betegnelsen ”lav- inntekt”. For å kunne intervju barna i husstandene måtte foreldrene gi skriftlig samtykke til å intervju barna, og deretter måtte barna selv gi samtykke til å bli intervjuet. I transkriberingen ble konfidensialitetshensynet tatt ved å bytte ut navn og sted som kunne avsløre identitet. Siste etiske overveielser var å sikre at formidlingen av resultatene skjer på en måte som ivaretar informantene best mulig. En intervjusituasjonens personlige nærhet setter store krav til intervjuerens følsomhet med hensyn til hvor langt han eller hun skal gå med sine spørsmål (Kvaale, 2002). Jeg opplevde tidvis at noen av forskningspersonene ble lei seg av å fortelle om egen historie eller referere til vanskelige episoder. I slike situasjoner var det viktig å presisere at de bestemte selv hvor mye de ønsket å fortelle og at de kunne trekke seg.

Fremgangsmåte

Første skritt på veien var å etablere kontakt med de instansene som hadde en direkte forbindelse til fattige familier. Målet med denne kontakten var å gi mest mulig informasjon til disse instansene enten pr. e- post eller telefon om prosjektets målsetning og nytteverdi. Kontaktpersonene jeg var i kontakt med vurderte selv hvem som passet i målgruppen og hvem det var hensiktsmessig å kontakte. Det var en tidkrevende prosess å finne rett person i de ulike instansene, og det tok lang tid å få tilbakemelding fra kontaktpersonene om hvilke familier vi kunne kontakte. Når jeg fikk tilbakemelding om at noen var villige til å delta, kontaktet jeg dem på telefon og avtalte møtetidspunkt og sted. Målet var å intervju både foreldre og barn og derfor var det ofte hensiktsmessig å gjennomføre intervjuene i informantenes eget hjem. Når foreldrene samtykket til å være med i undersøkelsen, svarte de samtidig ja eller nei på om de ville la barna bli intervjuet. Med unntak av to mødre, samtykket alle mødrene til å la meg intervju deres barn. Disse to mødrene intervjuet jeg hos Frelsesarmeen.

Intervjuet ble lagt opp som en samtale med informantene om deres hverdag, utfordringer, rutiner og erfaringer. Selve intervjuet varte mellom en og to timer. Flere av mødrene var nervøse og uttrykke i begynnelsen av intervjuet og jeg brukte derfor mye tid på å gi informasjon om selve prosjektet, fremgangsmåte, anonymitet og vektla at de kunne velge hva de ville svare på og ikke. I de situasjonene hvor barna kom hjem eller var hjemme, snakket jeg enten med barna alene, eller sammen med mor dersom de ønsket det. Det var en fordel å

intervjue foreldrene først for å få mest mulig informasjon om barnet og bli klar over eventuelle hensyn å ta.

Intervjuet hadde en semi- strukturert form. Det vil si at informanten ble ledet gjennom bestemte temaer, men uten å fastholde en bestemt rekkefølge. På denne måten kunne jeg følge informantens fortellinger, og samtidig sørge for å få informasjon om de temaene som var fastlagt i intervjuguiden (Thagaard, 2002). Livsformsintervjuet ble brukt som et utgangspunkt for foreldreintervjuene. Teknikken er å gå gjennom en dag, fra morgen til kveld, og bruke dette til å strukturere samtalen. Styrken i et slikt opplegg er at informanten selv setter agendaen for hva vi skal snakke om, samtidig som forskeren kan linke temaene til deler av en hverdag (Haavind, 1987; Haavind, 2000; Ingstad, 1998). I barneintervjuene var også livsformsintervjuet utgangspunkt. Fordelen med å bruke dette er at barna blir informanter om sin egen hverdag. Intervjuet retter seg mot hva barnet har gjort i dag og hva det pleier å gjøre (Andenæs, 1991). Barna i utvalget var store nok å fortelle relativt fritt om en vanlig dag i deres liv. Spennet var likevel stort mellom de yngste og de eldste i hvor mye de utdypet forklaringene sine og hvor stort vokabular de hadde om følelsene sine.

Oppfølgingsspørsmålene i barneintervjuene gikk nærmere inn på barnets familie, beskrivelse av seg selv og kontakt med skole og venner. Blant de eldste barna snakket jeg også om økonomi i form av lommepenger, ansvar og plikter hjemme. Utfordringen med barneintervjuene var å holde interessen oppe for å la seg bli intervjuet. For å opprettholde interessen brukte jeg mye tid i forkant på formulere spørsmål som var lette å forstå og ikke overlappende. Barneintervjuene tok også kortere i tid enn voksenintervjuene. I gjennomføringen av intervjuet var relasjonen gjennomgående i fokus. Jeg ønsket at barna skulle oppleve å ha en tillit til meg og bli forstått. Jeg forsøkte å oppnå dette med mye ros og oppmuntring underveis (Andenæs, 1991). Etter intervjuene ga jeg kontaktinformasjon til informantene dersom de hadde spørsmål i ettertid eller ville trekke seg fra undersøkelsen. Som takk for deltakelsen fikk barna et gavekort på CD.

Debrief

På NOVA har vi som har gjennomført intervjuer hatt debrief etter hvert intervju for å samle kunnskap om hva som fungerte bra og hva man eventuelt kunne gjort annerledes. Denne debriefen fungerte også godt for å få utløp for egne tanker og følelser knyttet til møtet med mennesker i en sårbar situasjon. Møter med mennesker i en vanskelig livssituasjon ble til tider

følelsesladet i selve intervjusituasjonen. Derfor var det viktig for meg i møtet med informantene å presisere formålet med intervjuet og hva informantene kunne tilby. I intervjuene presiserte jeg at deres historier fra hverdagen er viktig bidrag i forskning på fattigdom og i arbeidet med å bekjempe fattigdom. Samtidig var det nødvendig å klargjøre at jeg ikke kan endre noe personlig, men at undersøkelsen er med på å øke kunnskap om feltet. På en slik måte ville jeg unngå å skape forventninger til mer enn jeg hadde kompetanse til.

Transkribering

Analysen er basert på et transkribert materiale av intervjuene. Hvert intervju ble tatt opp på en MP3- spiller og gjengitt så presist som mulig i tekstformat. Fra lydformat til tekstformat ble små ord og mine spørsmål utelatt for å bedre trekke ut informantens historie. Til hvert transkriberte intervju la jeg til en egen beskrivelse av konteksten og de fysiske rammene rundt intervjuet. Hvordan jeg hadde oppnådd kontakt med familien, relasjonen mellom informantene i husstanden og kommunikasjonen i intervjuet ble også inkludert i denne beskrivelsen.

Kvalitativ analyse

Hovedtemaet for undersøkelsen var mestring og motstandsdyktighet i de aller fattigste familiene. Ved bruk av tematisk analyse som metodeverktøy var målet å identifisere, analysere og rapportere mønstre i data. Jeg valgte temasentrert tilnærming i organisering og presentasjon av materiale fordi noen underordnede temaer var sentrale i alle intervjuene. En slik tilnærming ga en mulighet til å gå i dybden på hvert tema og sammenlikne informasjon fra alle informantene om de ulike temaene. Samtidig kunne man se spennet av individuelle forskjeller innen hvert tema (Thagaard, 2004). En temasentrert tilnærming er basert på at teksten inndeles i kategorier som er sentrale i undersøkelsen. I dette tilfellet var temaer formulert i intervjuguiden grunnlaget for inndelingen. Temaene som ble analysert inneholdt informasjon fra alle informantene. Først ble teksten nøye behandlet med ulike fargekoder for beskyttende faktorer (gul) og sårbarhetsfaktorer (rosa). Allerede her kunne man se hvor familiene la vekten i historien. Noen snakket mye om hva som er bra og hvordan man løser problemer (mye gult), mens andre fokuserte mer på risiko og negative virkninger forbundet med lav inntekt (mye rosa).

Tabell 1. Analysematrise intervju.

Familienr.	Risiko/ øker sårbarhet	Beskyttelse/ mestring	Mine tolkninger
1. Fysiske og psykiske belastninger			
2. Økonomisk organisering/ prioritering			
3. Familiens sosiale nettverk og familieaktiviteter			
4. Barnas sosiale nettverk/ aktiviteter			
5. Foreldrerollen			

Som et hjelpemiddel i analysen ble datamateriale videre strukturert i matriser. Konstruksjonen av matriser er basert på Miles og Hubermas (1984) retningslinjer i kvalitativ metode. Jeg brukte matriser for å redusere data selektivt og samtidig lettere sammenlikne informasjonen fra informantene. Beskrivelsene fra informantene ble videre tolket for å gå dypere inn i materialet for å kunne se variasjoner og mønstre. Teksten ble noe konsentrert, samtidig som gode sitater ble ivarettatt for å gi mening til innholdet. Problemstillingene i oppgaven som inneholdt to mekanismer i resiliens (beskyttende vs. øker sårbarheten) ble delt i matrisen for enklere se forskjellen i hva som fremmer/ hemmer resiliens. Hvert intervju fikk en matrise, der de ulike temaene fra intervjuguiden ble presentert loddrett og fordelingen av resiliensmekanismene i en familie ble presentert vannrett. Mine egne kodeord (tolkninger) ble knyttet til teksten for å sette temaene i en teoretisk sammenheng. I analysen ble et intervju gjennomlest av to forskjellige personer for å ha kontroll over analysen ved å unngå partiske og selektive tolkninger av stoffet (Kvale, 2001).

Går en for langt i å standardisere fremgangsmåter og komprimere et kvalitativt materiale, kan man risikere å miste fenomenenes opplevelsesaspekter og kontekstualisering (Andenæs, 2000; Masten, 2001). For å unngå at informasjon fra de enkelte temaene ble løsrevet fra sin opprinnelige sammenheng har jeg forsøkt å kombinere temasentrert og personsentrert tilnærming i analysen ved å i første omgang behandle og kode hver enkelt husstand som ble plukket ut til undersøkelsen, deretter sammenlikne forståelsen av de andre husstandene og til slutt utføre temasentrert tilnærming for å få oversikt over mønstre i materialet (Thagaard, 2004).

RESULTATER

Valg av temaene i analysen

Fordi menneskers sårbarhet ovenfor påkjenninger varierer selv om risikonivået er felles, er det viktig å ta høyde for betydningen av genetiske faktorer og forutsetninger. I de husstandene jeg studerte fikk jeg kun innblikk i hvilke miljømessige faktorer som påvirker barna i familien og opplevelsen av disse. Temaene jeg etterlyste mer informasjon om var

1. Foreldrenes psykiske og fysiske helse
2. Økonomisk organisering og prioritering
3. Familiens sosiale nettverk og familieaktiviteter
4. Barnas sosiale nettverk og aktiviteter
5. Foreldrerollen

Disse miljøfaktorene kan både øke sårbarheten eller virke beskyttende på barn. Hvert tema kan bevege seg på en skala, fra å øke sårbarhet på den ene siden, til å virke beskyttende på den andre siden. Masten (2001) viser at risikofaktorer ofte har en bipolar dimensjon med en positiv side assosiert med positive utfall, og en negativ side assosiert med negative utfall. Eksempel kan være god omsorgsutøvelse vs. dårlig omsorgsutøvelse, høy utdanning vs. lav utdanning. Et annet eksempel på tosidigheten i temaene er der et lite sosialt nettverk gjør barn sårbare, men om nettverket består av trygge, pro- sosiale voksne kan det virke beskyttende.

Innen hvert tema utvikler både barn og foreldre ulike mestringsstrategier for å møte den utfordringen en risiko utgjør. Praktiske mestringsstrategier og emosjonelle mestringsstrategier kan være foreldre og barns handlinger for å organisere sitt dagligliv.

Mestringsstrategiene har i denne undersøkelsen et overordnet mål om å beskytte barna for negative konsekvenser av fattigdom. Strategiene er ofte løsningsorienterte fremgangsmåter på praktiske økonomiske spørsmål eller de er emosjonsorientert og vektlegger egenskaper i relasjonen mellom barn og voksne. Strategiene har utgangspunkt i definisjonen av mestringsstrategi som en målrettet prosess hvor individet tenker og handler for å løse situasjonen og håndtere emosjonelle reaksjoner på stress (Compas, 1987).

Målet mitt var å få svar på temaet om mestring og motstandsdyktighet gjennom å identifisere hvilke faktorer som gjør barna ekstra sårbare og hvordan de selv reduserer sårbarheten for risiko gjennom strategier de forskjellige familiemedlemmene tar i bruk. De ulike temaene har en naturlig kronologisk oppbygging i resultatkapittelet ved at psykisk og fysisk helse ofte ligger til grunn for manglende tilknytning til arbeidslivet, familiens økonomiske situasjon og begrenset sosialt nettverk. Denne sammensatte risikoen i hverdagen frembringer et behov for å utvikle praktiske og emosjonelle mestringstrategier. Et eksempel kan være der mor er psykisk syk, ikke kan jobbe og familien har langvarig lav inntekt. Mor ønsker at hennes psykiske tilstand ikke skal få konsekvenser for barna og går i egenerapi. Samtidig benytter hun seg av Frelsesarmeens tilbud om ferietur for hele familien. Risikoen er mors helse og familiens langtidsfattigdom, mors strategi er å få hjelp selv og beskyttelsesmekanismene er tiltak som gir barna en god opplevelse og et større nettverk. Resultatene er videre organisert inn i to hovedkategorier for de ulike temaene bygget på fremgangsmåten i analyseprosessen:

Tabell 2. Tematisk organisering resultater

Risiko/ øker sårbarhet	Beskyttelse/ mestring
Foreldrenes psykiske og fysiske helse	Foreldrerollen
Økonomisk organisering og prioritering	Søsken
Familiens sosiale nettverk og familieaktiviteter	Andre voksenpersoner
Barnas sosiale nettverk og aktiviteter	Bevissthet rundt emosjonell støtte

Kjennetegn ved familiene

Husstandene i undersøkelsen besto av tre flyktningfamilier, to innvandrerfamilier og fem norske familier. Familiestrukturen i familiene i undersøkelsen skiller seg i hovedsak i to grupper. På den ene siden flyktningfamiliene som består av mor, far og barn. På den andre siden de familiene der mødrene er alene om omsorgen for ett eller flere barn, og far er helt eller delvis fraværende. Det eksisterer store kvalitative forskjeller på disse to gruppene ved at både risikofaktorene og beskyttelsesfaktorene skiller seg fra gruppenes forskjellige oppvekstbetingelser. Fordi gruppen med enslige mødre kjennetegnes ved langvarig lav sosioøkonomisk status, er det helt andre konsekvenser av fattigdom som er karakteristiske for dem. Det er de langvarige konsekvensene som legger føringer for hva i en situasjon som øker

risiko og sårbarhet, hva som virker beskyttende for utviklingen av psykologiske og sosiale problemer og hvilke mestringsstrategier familiene tar i bruk. I de familiene i undersøkelsen som har kommet til Norge som flyktinger, kan risiko og sårbarhetsfaktorer være dårlig psykiske helse, tap av nettverk, krenkelser av menneskeverd og selvfølelse og andre psykososiale belastninger. Disse risiko og sårbarhetsfaktorene er ikke forbundet med fattigdom, men har sammenheng med å være flyktning. På samme måte har de ofte andre beskyttende faktorer enn gruppen med enslige mødre. Dette kan være at de er en del av en hel familie med mor og far, at de ofte får mer formell praktisk og økonomisk hjelp fra staten og tilgang til andre helsetjenestetilbud. Det er mest relevant for denne oppgaven å avgrense utvalget til gruppen som består av enslige mødre, da den langvarige fattigdommen representerer en felles risikofaktor for alle denne gruppen. Barna i denne gruppen har en felles karakteristika av lav sosioøkonomisk status, psykopatologi hos mor og fravær av farsfigur.

Risiko og sårbarhet i familiene

Foreldrenes psykiske og fysiske helse

Arbeidsledighet er den viktigste årsaken til fattigdom. Barn som har foreldre med lav utdanning eller liten tilknytning til arbeidslivet er spesielt utsatt for å vokse opp i fattige familier (Tvetene, 2006). Samtlige av de enslige mødrene i dette utvalget er helt eller delvis utenfor arbeidslivet. Årsaken er, uten unntak, dårlig psykisk helse. Mødrene er alle uføretrygdet og mottar sosialhjelp eller attføring fra staten. I de fleste tilfellene er de psykiske problemene mor har, knyttet til problemer i egen oppvekst. Grunnen er ofte sammensatt av konflikter i familien, skilsmisse, ensomhet, dårlig selvbilde, bekymring for egen situasjon og tap av nære relasjoner enten ved rus, alkohol eller sykdom. PTSD, depresjon, generell angst og sosial angst er diagnoser flere av mødrene rapporterer at de har eller har hatt.

Jeg har vært hos fastlegen min, men migrene er en vanskelig sykdom som det ikke finnes en enkelt behandling for. Men noen ting kan jeg styre selv, f.eks. om jeg ikke spiser nok, om jeg ikke sover nok, stresser mye eller tenker mye. Det øker hodepinen. Jeg vet ikke hva jeg skal gjøre for at det skal bli bedre. Etter jeg mistet søsteren min får jeg oftere vondt i hodet.

... egentlig handlet det om at jeg var tjukk og veldig deprimert. Jeg var veldig lei meg over situasjonen min. Derfor ble jeg enda mer passiv og orket ingenting. Jeg var bare hjemme, klarte ikke jobbe og orket ikke tanken på å gå ut og ned til byen f.eks.

Psykosomatiske lidelser som reaksjon på en psykisk stressende situasjon er også tilfellet hos de fleste mødrene. Migrene, dårlig nattesøvn, overvekt, rygg- og nakkesmerter er lidelser knyttet til en belastende livssituasjon som går igjen i samtalene med mødrene. Dette er belastninger som i større eller mindre grad påvirker barna og øker deres sårbarhet. Fordi mødrene i de fleste tilfeller ønsker å beskytte barna mot disse konsekvensene, har de fått formell hjelp av et støtteapparat rundt. Flertallet anerkjenner at de er avhengig av hjelp for å mestre hverdagen og går eller har gått til psykolog. Flere av mødrene har også mulighet til å kontakte noen om situasjonen forverret seg. Denne muligheten oppleves som en redusering av stress i hverdagen.

Videre er mødrene opptatt av at deres barn skal få en bedre økonomisk situasjon på sikt. Enten ved at de selv blir friske og kan gå ut i jobb, eller ved at de treffer noen som kan bidra til en felles husholdning. Flere av mødrene uttrykker et håp om at økonomien kan bli bedre om de finner en mann å dele livet med. To av mødrene er allerede knyttet til et program for yrkesrettet attføring som skal hjelpe dem tilbake i en jobbsituasjon. Tiltaket er for dem som på grunn av skade eller sykdom ikke klarer å arbeide. En mor fra Irak er i et tilsvarende program kalt "Veiviser". Programmet er et migrasjonsprosjekt for å veilede innvandrere og flyktninger i en retning mot å skaffe seg arbeid. Å skulle begynne i et lønnet arbeid ligger langt fremme i tid for de fleste av mødrene i utvalget. Det var de tre yngste mødrene i utvalget som var engasjert i ulike jobbtiltaksprosjekt. Dette forteller en mor på 27 år om sin situasjon.

Etter flere år på attføring har jeg nå endelig begynt på et motivasjonskurs for arbeidslivet. Det er hver dag fra 9 til 15, så nå er dagene mye mer hektisk enn de var før. Kurset er veldig bra og jeg trives veldig godt der. Både fordi det er faglig bra med at vi lærer forskjellige arbeidsrelevante ting og får yrkesveiledning, men også fordi jeg treffer mange hyggelige mennesker. Mye av grunnen til at jeg gjerne vil begynne å jobbe igjen, er at jeg vil gi noe igjen til Marcus. Jeg blir en bedre mor når jeg er i et arbeid som gir meg noe tilbake som jeg kan gi videre til Marcus.

Her dreier det seg om at en av mødrene i utvalget opplever at arbeidet har en annen verdi enn bare den faktiske inntekten et arbeid gir. Hun forteller at opplevelsen av å bli sett, få en arbeidserfaring og et utvidet sosialt nettverk er bakgrunn for hennes motivasjon til å begynne i jobb igjen. Samtidig ønsker hun at det å jobbe skal gi henne noe som styrker henne i morsrollen.

Økonomisk organisering og prioritering

- Jeg tenker penger når jeg våkner og penger når jeg legger meg.

Samtalene med foreldrene og barna bærer preg av at alle erfarer at de er i en økonomisk vanskelig situasjon. Med unntak av de aller minste, er barna også klar over at økonomien setter begrensninger for deres familieliv og handlingsfrihet. Den økonomiske tilstanden er vedvarende for alle familiene i utvalget. Disse barna er født inn i, og vokser opp i, fattigdom. Foreldrene er relativt samstemt i opplevelsen knyttet til å ha begrenset økonomi. De beskriver sin egen vanskelige økonomiske situasjon med ulike synonymer som ”trang”, ”ikke bra”, ”dårlig”, ”har lite å rutte med”, ”helt forferdelig”, ”tøft” og ”hardt”. Når pengene kommer i måneden i form av sosial stønad/ attføringspenger, barnebidrag og barnetrygd, blir husleia trukket automatisk. Resten prioriteres i rekkefølgen regninger, mat og barn. Flere av mødrene forteller at de hver måned lager et budsjett hvor de regner ut på krona hva de kan prioritere og i hvilken rekkefølge utgifter må prioriteres. Barnas fritidsaktiviteter er langt nede på lista over hva som kan prioriteres. Dette illustreres i neste sitat.

Jeg får jo sjokk når det kommer brev fra skolen som spør etter hundre kroner til klassekassa eller til blomst eller noe. Det er matpengene våre.

Mange av informantene har pådratt seg en betydelig gjeld etter å ha tatt opp store forbrukslån, huslån eller kjøpt varer på avbetaling. Fordi dette er uoverkommelige utgifter i forhold til inntektene, har flere fått hjelp av en økonomisk rådgiver i kommunen som har satt opp et budsjett. Der gjelden er stor har de fått frosset gjelden og fått rentefritt lån, eller de er på gjeldssanering. Noen har også fått innvilget bostøtte fra kommunen og andre søker sosialkontoret om støtte til fritidsaktiviteter. Dette er fremgangsmåter mødrene anvender for å løse praktiske og økonomiske vanskeligheter. Når alle månedlige utgifter er betalt, er det lite eller ingenting igjen. Det er ingen av mødrene som har mulighet til å spare. Konsekvensen er at de aldri kan få råd til ferie eller andre dyre aktiviteter. De har heller ikke råd til uforutsette utgifter som at vaskemaskinen blir ødelagt, noen blir syke eller om barna trenger pc. Denne uforutsigbarheten øker risikoen og sårbarhet i familiene og gjør det vanskelig å se langt frem i tid og planlegge.

Familienes sosiale nettverk og familieaktiviteter

- Når man har så dårlig råd som jeg, vet man når det er salg i butikken

Gjennom et sosialt nettverk og fritidsaktiviteter kan barn utvikle sosial kompetanse og dermed få økt selvtillit (Borge, 2003). Å lete etter og utnytte ressurser barn kan dra nytte av, er en foreldrestrategi beskrevet av Jarrett (1999). Han viser hvordan kompetente foreldre utnytter mulighetene både i og utenfor nabolaget. Dette kommer tydelig frem i flere av intervjuene. Halvparten av mødrene i utvalget er i kontinuerlig kontakt med frivillige organisasjoner som Frelsesarmeen og Røde Kors. En mor søker stadig økonomisk hjelp fra Frelsesarmeen til månedlige utgifter. I noen akutte situasjoner har Frelsesarmeen også betalt husleia og strømmen hennes. Mer vanlig er det at mødrene benytter seg av matgavene organisasjonene gir til vanskeligstilte familier. Tre av mødrene er på torsdagsmøte med andre enslige mødre hvor det er mat- og klesutdeling. Et annet viktig tiltak Kirken Bymisjon, Røde Kors og Frelsesarmeen tilbyr, er muligheten til å delta på ferieturer i regi av organisasjonen. Ferietiltaket er enten behovsprøvd, regulert etter foreldrenes inntekt eller gratis og skal gi opplevelser familiene ikke har råd til å prioritere selv. Både i vinterferien, påskeferien og i sommerferien er det mulig å melde seg på slike familieferier. Den positive verdien av slike arrangerte ferier er ikke vanskelig å lese av mødrenes fortellinger.

I sommer var vi på en ferietur til Holmevann alle tre i seks dager. Det var kjempe flott! Denne sommeren har jeg meldt oss på en tur til Jeløya. Da betaler man bare reise dit selv, og så er alt annet dekket av Frelsesarmeen.

Røde Kors ungdomskontakt hadde med Marcus på Røde Kors sin vinterferie. Det har vært veldig godt for meg og han elsker henne.

En gjennomgående frustrasjon hos mødrene i utvalget er at hverdagen fra dag til dag er lik og at de er uten mulighet til å gi andre innholdsrike opplevelser til seg selv og barna. Opplevelser som skiller seg fra en ordinær hverdag kan være ferier, turer til byen og kino. De opplever å være utestengt fra det andre familier opplever og snakker om. De neste sitatene er fra tre av mødrene. Her blir tre disse mødrenes historie eksempler på den alvorlige sosiale utfordringen familiene møter ved å være fattig. Mødrene er bevisst den risikoen det er å ikke kunne gi opplevelser til barna som andre barn har. De opplever det som vondt å ikke kunne, for det står aldri på viljen.

Jeg savner å ha råd til å gi sønnen min andre opplevelser. Det er kanskje ikke aller viktigst nå, men det blir viktigere etter hvert. Han har mat og klær, men jeg kunne ønske jeg kunne gjøre andre ting

med han. Det har jeg ikke råd til. Hvis vi f.eks. skal dra en dag til Oslo, koster det fort 1000 kroner. Buss begge veier, mat og småting blir fort dyrt og jeg kan ikke prioritere det.

Det er masse jeg ikke kan prioritere pga økonomi. For eksempel kan de spørre ”skal vi tre gå på kino?”. Det koster faktisk veldig mye med tre billetter på kino, og skal du ha litt snacks i tillegg, koster det fort 300 kroner. Det har ikke jeg penger til. Spør de om sånn, må jeg nesten regne på det. Har jeg råd? Men det er jo ikke noe jeg heller vil, enn å ta dem med på kino.

Hadde jeg hatt bedre økonomi, hadde jeg reist på ferie med dem og sånne ting. Hver gang det er vinterferie eller påskeferie, spør de alltid – mamma, hvorfor kan ikke vi dra? De andre i klassen skal. Da får jeg vondt fordi jeg ikke kan gi dem det. Jeg har ikke penger.

Barnas sosiale nettverk og aktiviteter

- Jeg kjøper det barna vil ha. Jeg har ikke råd til noe annet

For barn handler den relative fattigdommen om opplevelser av å være utenfor et fellesskap som barna opplever at mange andre kan delta i (Ridge, 2002; Tvetene, 2006). Det sosiale nettverket er i en utsatt posisjon fordi barna ikke har råd til å delta i de samme organiserte fritidsaktivitetene som andre barn. Mangel på gode aktiviteter for barn som er gratis er et stort savn hos flere av familiene. Om det allerede finnes, er det de færreste av mødrene som har bil og kan kjøre. Det betyr at årsaken til at barn ikke deltar, ikke bare er et økonomisk anliggende, men også mangel på gode alternativer i nærmiljøet. På tross av mødrenes ønske om å skåne barna for konsekvensene av økonomisk knapphet, er de fleste av barna i utvalget bevisst den økonomiske situasjonen familien er i. Dette er enten fordi mor har sett viktigheten av å forklare hvilke økonomiske forholdsregler de må ta, eller at barna har merket det ved ulike episoder i oppveksten der de har levd med begrensede midler. Et av barna beskriver her hvorfor hun ikke kunne delta og hva som kunne gjort situasjonen annerledes.

Før når vi var mindre var det mye jeg ikke kunne være med på som de andre vennene mine gjorde. Jeg var alltid med bare en gang og testet det ut, men kunne ikke fortsette fordi vi ikke hadde penger. Når jeg ser tilbake og tenker på hva som kunne gjort det lettere for meg, hadde det vært fint om det var tilbud til gratis fritidsordninger. Det var blokkfløytekurs på skolen. Det var ikke så kult. Det var ingenting annet.

Foreldrene i utvalget prioriterer barna før seg selv. De forteller at de strekker seg langt for å gi barna det de ønsker seg for at barna ikke skal føle seg annerledes enn andre. Et godt eksempel på det er hentet fra en mor til to jenter. Det første hun fortalte skildrer hennes automatiske prioritering av å sette barna først.

Jeg sa at dere skulle komme og snakke om åssen det var å vokse opp med dårlig økonomi, da skjønte ikke datteren min hva jeg mente. Hun hadde ikke tenkt på at hun var annerledes enn andre. Jeg har alltid jobba for at hun ikke skal føle seg annerledes. Om de skulle på skoletur når hun gikk på skolen og jeg hadde 23 kr i lommeboka, kjøpte jeg de billigste pølsene og levde uten penger resten av uka. Sånn er det bare. Hun har ikke merka det at vi har lite.

Denne moren unner seg ingen luksus. Hun holder ikke avis, drikker ikke, røyker ikke, går ikke ut, har ingen hobbyer og kjøper ingenting til seg selv bortsett fra undertøy. Hun har ingenting å kutte ned på. Hun lever heller uten penger en periode for at datteren skal være som andre og ha en så normal oppvekst som mulig. Andre foreldrestrategier for å skaffe til veie materielle goder som foreldrene tok i bruk er å handle på salg og å arve klær og mobiltelefoner av naboer eller venner. En mor satt inn en annonse i ukeblad for å arve vinterklær. To mødre i samme situasjon som bodde like ved hverandre løser situasjonen ved innbyrdes deling av goder.

Når jeg får mat av Frelsesarmeen pleier jeg å ringe moren til bestevennen til sønnen min. Hun får mat av meg og jeg arver klær av henne for sønnen hennes er litt tjukk.

Oppsummering risiko og sårbarhetsfaktorer

De praktiske strategiene foreldrene benytter seg av er knyttet til ulike typer risiko. Faktorer som øker barnas risiko og sårbarhet for psykologiske og sosiale problemer kan oppsummeres med familiens vedvarende dårlige økonomi, at mor har psykiske og fysiske problemer, de har ingen eller liten kontakt med far, lite eller ingen mulighet til å delta på sosiale arenaer eller ha de samme materielle godene som andre barn. Videre ser man hvordan risikoen forbundet med mors psykiske helsetilstand blir redusert ved at mor aktivt går inn for å få hjelp enten av psykolog eller andre i et hjelpeapparat. Når den økonomiske situasjonen blir umulig å håndtere, har flere mødre benyttet seg av rådgivere i kommunen for å klare å organisere og prioritere strategisk. Flere mødre lager også budsjett hver måned for å få mest mulig oversikt over hva de kan prioritere eller ikke. Ellers omfatter mestringstrategier i hverdagen å finne alternative måter å skaffe til veie det barna vil ha for å redusere sosial eksklusjon som risiko. Dette gjøres ved å nedprioritere seg selv og egne behov, og å finne økonomisk støtte i nettverket. Frivillige organisasjoner spiller en viktig rolle både i å gi mat og klær til de som trenger, samt i å arrangere sosiale ferietilbud til barn.

Beskyttende faktorer i familiene

Om åpenhet mellom mor og barn

- Vi har det jo så fint vi i vår lille kjernefamilie, en hund, en katt, sønnen min og meg.

Den relasjonelle konteksten av mor og barn har gitt flere eksempler i undersøkelsen på hvordan åpenhet om den økonomiske situasjonen kan fungere som en beskyttende faktor for barn. Felles for alle foreldrene er behovet for å informere barna om familiens økonomiske situasjon og begrensninger. De aller minste barna i undersøkelsen har nettopp begynt på skolen og de materielle forskjellene mellom barn er allerede kommet til syne. Åpenheten ble begrunnet med å ville gi en forklaring på hvorfor familien må prioritere annerledes enn andre. Mødrene vil forsikre barna om at det skyldes en praktisk årsak og at foreldrene ville prioritere dem om de hadde hatt mulighet. Barna er, med et par unntak, lojale mot foreldrene og respekterer forklaringen.

Jeg snakker med han om økonomi, jeg sier at jeg ikke har råd til ulike ting. Jeg har bestemt meg for å være åpen mot han. Jeg synes jeg skylder han en forklaring. Han forstår det og spør ikke mer. Det blir lettere for han om jeg er ærlig synes jeg.

Jeg snakker litt med barna mine om at jeg har dårlig råd. Ofte må jeg forklare henne at hun må vente hvis hun ønsker seg noe. Datteren min forstår denne situasjonen.

Bildet er likevel ikke så enkelt, det er ikke alltid at åpenhet om situasjonen er nok til å fjerne barnas frustrasjon over å mangle det andre barn har. Noen barn reagerer med sterkt sinne og frustrasjon. Tilfellene oppstår som regel der de sammenlikner seg med andre barn rundt seg og blir skuffet og sint over å ikke ha det samme. Mødrene forteller at de ofte føler at de må kompensere for det de ikke kan gi av materielle goder, og heller fokusere på å styrke barn i å mestre følelsene knyttet til situasjonen. Flere mødre forteller at det er lettere å oppnå forståelse hos barna ettersom de blir eldre og tryggere på seg selv og situasjonen. En mor uttrykker her frustrasjon over at ord om at de er glad i hverandre blir fattige når sønnen opplever sterk sjalusi over å ikke ha det vennen hans har.

Min eldste gutt har en venn som er norsk som har flyttet ned hit ved vannet. Han likte ikke det. Han ble sjalu når han var der og så hvor mye fint de hadde. "Mamma, han har alt. Jeg har ingenting! Han hadde både Playstation 2 og Playstation 3! Hva har jeg i huset? Ingenting!". Hva skal jeg si som mamma da? Jeg prøver å si at vi er glad i hverandre og har det fint sammen.

Barna har på sin side utviklet egne strategier for å tilpasse seg denne knappheten. Ofte har ikke barna selv noe mulighet til å gjøre noe praktisk med situasjonen, og vil derfor måtte ty til emosjonsfokuserte strategier i å endre tankene rundt situasjonen. Neste sitat viser hvordan en jente på 16 justerer eget behov for materielle goder i lojalitet med mors økonomiske situasjon. Hun forteller samtidig at det er en strategi hun deler med søsknene sine.

Jeg har ikke spurt så mye etter ting for jeg er ikke så kravstor. Og det er ikke de andre søsknene mine heller.

Samme jente har utviklet evnen til å verdsette andre aspekter ved hennes familiesituasjon, selv om lite penger til tider har gjort det vanskelig å leve som andre.

Det er jo fortsatt sånn at vi kommer i perioder da vi ikke har penger. Om vi for eksempel er på butikken og skal kjøpe mat i sånne perioder, må vi gamble på hva vi har råd til. Det skjedde senest her forrige uke at vi ikke hadde penger. Det er jo ikke så gøy da, men vi har jo hatt det fint selv om vi ikke har hatt mye penger.

Å gi og ta ansvar

Mye på grunn av manglende tilknytning til arbeidslivet og av den grunn vanskelige økonomiske situasjon, ønsker samtlige mødre at deres egne barn skal få en utdanning og jobb. De engasjerer seg i at barna skal gjøre det bra på skolen og følger opp lekser og innleveringer så godt de kan. Mødrene har utviklet ulike strategier som har som hensikt at barna skal bli selvstendige. Noen gir ukepenger eller månedspenger til barna med mål om at de skal lære seg økonomisk prioritering. Denne strategien er først aktuell når barna blir litt eldre. For pengene må de selv betale busskort, kjøpe kosmetikk, klær og utføre plikter i huset. I en familie er mor og far skilt og har fem felles barn. Mor har delt omsorg med far, så tre av barna bor hos henne og to hos han. Hos mor er det en felles oppfatning at alle skal bidra til husholdningen. Hennes datter på 16 beskriver det slik,

Jeg har ikke hatt plikter hjemme, men sånn som situasjonen har vært kommer det der naturlig. Vi må hjelpe til. Det er ikke hennes hus, det er vårt hus. Sånn sett føles man et visst ansvar og må gjøre noe. Man blir mer voksen av det og mer selvstendig. Jeg har jo hatt flere søsken og mamma har ikke hatt tid til alle, så må man lære seg å ta vare på seg selv og resten av flokken.

Datterens bidrag i huset er et nødvendig gode som mor mer eller mindre bevisst har vært avhengig av. I dette tilfelle ser datteren verdien av sin egen innsats i familien. Hun anser det som en selvfølge at hun både har tatt ansvar for arbeid i huset og tatt vare på søsknene sine. Denne selvstendigheten har kanskje kostet mye, men hun har selvinnstikt og ser at hun har vokst på det ansvaret hun fikk. Hun er den eneste av de barna jeg snakket med som har en konkret plan for fremtiden. Hun skal på utveksling til USA neste år, skal i militæret etter dette og så ta en utdannelse. Samtidig som hun har en stor forståelse og aksept for sin mor, er hun veldig bevisst på at hun skal ta andre valg i livet enn henne.

Nå vet jeg at det kommer til å bli bedre fordi mamma har en jobb og vi utdanner oss og fremtiden blir annerledes. Jeg vil ikke ha det sånn som mamma har hatt det, jeg vil få meg en jobb og tjene penger. Og så vil jeg ikke få barn så tidlig som henne.

Søskenkjærlighet

På spørsmål om betydningen av søsken i undersøkelsen, er barna og foreldrene enige om at søsken er viktig. Det finnes flere tilfeller i forskning der søsken har spilt en viktig rolle for sosial, emosjonell, atferdsmessig og kognitiv utvikling hos barn og unge (Rutter, 2000). Enkelte studier viser at søsken, og spesielt søstere, kan beskytte andre barn i søskenflokkene fra negative konsekvenser av konflikter og vanskeligheter i familien (Jenkins & Smith, 1990). I en situasjon der familiens økonomi skaper sosial ulikhet ved at barna føler seg annerledes enn andre barn, kan søsken skape en følelse av likhet ved at flere er i samme situasjon. På spørsmål om søskens betydning i intervjuene forteller en storesøster om sin erfaring.

Han minste broren min er i en alder hvor en er veldig opptatt av økonomi og sånn. Han sier hele tiden at andre har mer enn oss, og at vi har så lite penger og sånn. Han vokser nok av seg det. Han er den eneste. Vi andre søsknene er så tett at vi alltid har hatt det på samme måte. Jeg tror det at jeg har hatt søsken har gjort situasjonen lettere for meg. Vi har vært flere i samme situasjon og da føler du deg ikke så annerledes for det er flere som er sånn.

Her blir søsken en indikator på tilhørighet og samhold som styrker følelsen av å ikke være alene. Et annet viktig bidrag til betydningen av søsken, kom fra en mor som har liten kontakt med egen familie og søsken, i tillegg til et begrenset sosialt nettverk rundt seg og barna sine. Hun ønsker å beskytte datteren mot å være alene ved å gi henne søskenfelleskap.

Jeg tenkte på det når jeg ble gravid med Lea. Klarer jeg to? Jeg ville at Karina skulle få en søster, særlig fordi hun har dårlig kontakt med familien til faren sin. Den dagen jeg er borte, skal ikke hun stå igjen aleine. Har du søsken er du ikke helt aleine.

Andre voksenpersoner

Beskyttelsesfaktorer i nettverket/ nærmiljøet kan være bånd til pro- sosiale voksne utenfor familien, tilknytning til pro- sosiale organisasjoner og effektive skolemiljø (Waaktaar, Torgersen & Christie, 2007). Familiene har som regel et lite sosialt nettverk rundt seg og nettverket består av noen få enkeltpersoner. Det kan være mormor, en nabo, en venninne eller kontaktpersoner de har i barnevernet eller ulike organisasjoner. En mor til to små jenter forteller om en situasjon der hun ble akutt syk og måtte på sykehuset.

Mens jeg venta på ambulansen, ringte jeg naboen. Hun hadde akkurat reist til Afrika, han andre til Irland, besøkshjemmet i Moss var på vei på ferie. Da tenkte jeg "jeg har ingen andre, hva faen gjør jeg?"

Videre forteller hun,

Jeg har vært så aleine med ungene mine i livet, mine foreldre har aldri stilt opp. Selv om vi bodde på Trosterud samtidig, passet de bare ungene etter mye om og men, Og fordi ingen av fedrene ville stille opp, har jeg jo tenkt flere ganger at hva skjer om jeg blir alvorlig syk? Faren til Karina kom en gang når jeg trengte det, da påsto han at jeg ikke var sjuk og snudde i døra. Da slo det meg at jeg er aleine med ungene mine 100 % uansett.

Eksempelet forteller mye om den sårbare posisjonen familien er i. To av mødrene er innvandrere, de har familien sin i hjemlandet og er skilt etter at de kom hit. De forteller at veien er lang for å knytte til seg et nytt nettverk og de opplever en sterk ensomhet. Flere har også flyttet av økonomiske grunner og det sosiale nettverket er oppløst. Fordi nettverket generelt er lite, og støttespillerne i nettverket er få, blir betydningen av disse personene forholdsmessig stor. Det er det neste sitatet et eksempel på.

Gjennom denne vanskelige tiden, har vi alltid hatt mormor der. Hun har verdens største hjerte. Mormor har vært vårt holdepunkt i livet etter mamma døde. Hun har alltid tid og plass til oss.

Klok av skade

Kvaliteten på forholdet mellom foreldre og barn kan variere fra god til dårlig og dette virker inn på effekten av risikoen (Borge, 2003). Positive egenskaper hos mor som emosjonell styrke, optimisme og selvtillit kan ha en viktig beskyttende effekt på fattige barns psykososiale tilpasning (Luthar, 1999). I intervjuene i undersøkelsen har relasjonen mellom mor og barn gjennomgående hatt høy prioritet hos mødrene. Det er mødre som på tross av en stressende livssituasjon med vedvarende dårlig økonomi og dårlig psykisk helse, kjemper en viktig kamp for at ungene sine skal ha det bra. De forteller at de forsøker å kompensere manglende materiell velstand med omsorg og åpenhet.

Aspekter ved mødrenes egen oppvekst, reflekteres ofte i kvaliteten på deres interaksjon med egne barn (Luthar, 1999). Flere av mødrene i utvalget har gjort seg noen erfaringer i sin egen barndom som de ikke ønsker å videreføre i sin rolle som mor. Mange av mødrene har et bevisst forhold til hva de mener er viktig i barns oppvekst og hva de bør beskyttes for. En mor på 26 har mistet sin mamma og har ingen kontakt med sin far, forklarer her hvordan tidligere erfaring påvirker morsrollen.

Mamma var verdens fineste menneske. Pappa slo alltid hardt med dørene og var vanskelig. Jeg vil være en varm omsorgsperson som henne og ta vare på barnet mitt på en kjærlig måte. Jeg er streng med sønnen min og bestemt når jeg har tatt en avgjørelse, men jeg holder det jeg lover. Det gjør jeg fordi han skal bli trygg. Jeg føler at jeg mestrer morsrollen nå, det har ikke alltid vært lett. Nå har ting snudd seg til det bedre. Det er ikke så ryddig og fint her, men det er heller ikke det viktigste.

Her trekker hun på både gode og dårlige erfaringer hun selv har gjort seg, og er derfor sikker på hvilke verdier hun setter høyest når hun selv skal gi noe videre. Samtidig viser dette utsagnet at mors mestring av foreldrerollen gjør henne trygg på å sette grenser for sønnen sin. Et annet eksempel på hvordan tidligere erfaring legger føringer på morsrollen og valg mor tar for å beskytte datteren, kommer tydelig frem hos en annen mor.

Vi hadde snakka om å flytte en stund. Jeg tenkte at det mest ideelle tidspunktet å flytte henne på var sommeren mellom barneskolen og ungdomsskolen. For da måtte hun bytte skole uansett. Jeg tenkte på hva som var best for henne. Vi flytta veldig mye når jeg var jentunge sjøl. Jeg har bytta skole flere ganger i mitt liv og jeg veit hvor vanskelig det er å bytte skole stadig vekk. Jeg var fast bestemt på at der Karina begynte på barneskole skulle jeg bo til hun var ferdig.

Rutter (2000) hevder at selvfølelse og tiltro til egen mestringsevne beskytter, mens lav tiltro til egen mestringsevne utsetter en for risiko. I en undersøkelse utført av Conger og Conger (2002) fant forskerne at en følelse av mestring hos fattige foreldre øker sannsynligheten for at foreldrene vil håndtere sine økonomiske problemer og videre redusere nivået på det økonomiske presset. En positiv tankegang og pågangsmot kjennetegner spesielt to av mødrene jeg snakket med. Dette er personlig egenskaper som kan beskytte barna fra risiko og som igjen kan styrke deres mestringsevne. Her understreker to mødre at deres mestringsstrategi er positiv tankegang og en kontinuerlig tilpasning av situasjonen de er i.

Mange spør meg hvordan jeg klarer å være så positiv. Det har vært perioder hvor alt har vært svart og hvor jeg ikke har sett noen ende på det og ikke orket å leve mer. Nå er det ikke sånn lenger.

Jeg har en god evne til å være her og nå. Ja, jeg kan jo tenke at skal jeg har like dårlig økonomi hele livet som nå vil jeg ikke leve, men jeg tilpasser meg her og nå og da går det på et vis.

Oppsummering beskyttende faktorer i familien

Når en sammensatt risiko opptrer i tillegg til en vanskelig økonomi, kan en anta at barns sårbarhet øker. Likevel viste foreldrene i utvalget at de var opptatt av å fokusere på beskyttende faktorer i barnas liv. Blant informantene i denne undersøkelsen var de beskyttende faktorene i relasjonen mellom barn og mor spesielt tydelig. Mødrene var opptatt av å styrke selvbildet og mestringsevne hos barna ved å være åpen og ærlige om vanskeligheter for at barna skulle forstå situasjonen og lære dem å bli selvstendige. Barna på sin side viste emosjonelle mestringsstrategier ved å justere krav til materielle goder og tillegge verdi i andre viktige aspekter i livet. Foreldrene var også opptatt av å styrke barns nettverk med gode søskenrelasjoner og andre viktige støttespillere. Til slutt fokuserte de på å være en nær omsorgsperson barna kunne støtte seg til. En måte de viste dette på var å skåne barna for vanskeligheter de selv hadde opplevd. En annen måte var å holde motet oppe i vanskelige tider.

DISKUSJON

Mål og funn

Målsetningen var økt kunnskap om hvilke faktorer i en situasjon som øker familiers mestringsevne og motstandsdyktighet. Ved å ta utgangspunkt i en hverdagskontekst var målet å få tilgang hva de selv anså som problematisk og hvordan de løste utfordringer i livet. Det var viktig å finne både hva i familiene som fungerte bra og hva som ikke fungerer like godt.

Hvilke faktorer øker sårbarhet og risiko for barns psykologiske og sosiale fungering?

Det første hovedfunnet fra undersøkelsen er faktorer som øker sårbarhet og risiko i familiene. Familiens vedvarende dårlige økonomi utgjør en klar risiko. Faktorer som kommer i tillegg og gjør barna særskilt sårbare er mors psykiske og fysiske helsetilstand, liten eller ingen kontakt med far, et lite sosialt nettverk og liten eller ingen mulighet til å delta i sosiale aktiviteter, alene eller med familien.

Hvilke faktorer beskytter mot psykologiske og sosiale problemer?

Neste hovedfunn er faktorer som påvirker denne sårbarheten og virker beskyttende på barna. Beskyttelsesfaktorene er først og fremst knyttet til foreldrerollen. Mor representerer en trygghet for barna og skjermes barna for negative virkninger av økonomi med ulike strategier. Videre er beskyttende faktorer i barnas miljø søsken, enkelte andre voksenpersoner og sosiale tiltak i regi av frivillige organisasjoner.

Hvilke mestringsstrategier kan identifiseres i familiene?

Foreldrene har, i dette tilfellet mor, utviklet strategier som handler om å finne praktiske løsninger for å moderere en presset situasjon. Dette omhandler å få hjelp til sin psykiske og økonomiske situasjon, å alltid prioritere barna først og oppsøke gratis sosiale aktiviteter og ferietilbud. I tillegg har både barn og voksne emosjonelle strategier som å være åpen om situasjonen og de vanskeligheter den fører med seg, være sammen om å ta ansvar for situasjonen og vektlegge betydningen av en nær relasjon mellom mor og barn.

Hva øker sårbarhet og risiko for barns psykologiske og sosiale fungering i fattige familier i Norge?

At fattigdommen ikke rammer tilfeldig, kommer tydelig frem i intervjuene. Alle mødre i familiene fortalte samme historie om psykiske belastninger og manglende tilhørighet til arbeidslivet. Fattigdommen rammer heller ikke tilfeldig barn med enslige mødre. Dette plasserer de enslige mødre i utvalget i de generelle gruppene av fattige barn i Norge. Epland (2007) i SSB har undersøkt forekomsten av vedvarende lavinntekt innen ulike grupper av barn i Norge. I Eplands studie finner han fire hovedkjenntegn for de barna som er i den laveste av fem inndelinger av inntekt. De bor oftere sammen med bare en forsørger, de bor sjeldnere i en bolig som husholdningen eier, de har færre yrkestilknyttede husholdningsmedlemmer og de har oftere en hovedforsørger med lav utdanning som er trygdemottaker.

Familiene opplevde den store forskjellen mellom seg og andre i samfunnet rundt seg som en belastning. Følelser som bekymring og usikkerhet oppsto i forbindelse med at familiens situasjon ikke holdt tritt med en materiell utvikling og krav i samfunnet ellers. Den økonomiske velstanden i vårt land er generelt økende og det flytter grensen for hvem som defineres som fattige. Forskjellene øker mellom de som tjener mest og de som tjenes minst (Salonen, 2007). Det er grunn til å tro at fattigdom nettopp derfor er spesielt vanskelig for familiene som opplever det her i Norge. Jo mer de andre i samfunnet har av materielle goder og inntekt, desto mer kreves for å være normal og for å bli akseptert. Og desto vanskeligere er det å ikke bli det. At barna i utvalget er født inn i fattigdom og at dårlig økonomi har fulgt dem hele livet kan man anta øker deres sårbarhet for risiko. Dette forholdet kan føre til at barna bekymrer seg for familiens situasjon og føler håpløshet ved at de ikke tror det finnes noe vei ut av situasjonen.

En annen risikofaktor som øker barns sårbarhet er at de mangler kontakt med far. Mor er i alle tilfellene eneforsørger og mottar barnebidrag fra far. Noen av barna har litt kontakt med sin far, men dette er heller sporadisk. Det kan oppleves som vondt for barna at far ikke er til stede og delaktig i deres liv. Mødrene fortalte at det ofte har vært konflikter i familien knyttet til brudd, skilsmisse og fordeling av omsorgen til barnet. Om det er slik at barna opplever at far ikke ønsker å kontakte eller at barnet selv er temaet i diskusjonen mellom foreldrene, kan det tenkes at barnets sårbarhet forsterkes.

Familiene er helt eller delvis uten mulighet til å delta på alle sosiale arenaer som koster penger og reiser sjelden eller aldri på ferie. I tråd med tidligere forskning på fattige familier i Norge, viste også denne undersøkelsen at økonomien setter alvorlige begrensninger for familienes sosiale liv (Hjelmtveit, 2004; Tvetene, 2005; Thorød 2006). Både barn og foreldre uttrykket frustrasjon ved at det ikke fantes flere gode alternative gratis fritidstiltak for barna. De få som fantes var upopulære eller lå langt unna. Dette kan bety at om det finnes gode alternativer, begrenses de ved at familien ikke har bil og ikke kan komme seg rundt. En kan diskutere om mangel på deltakelse er et spørsmål om lite penger eller fravær av engasjement. Spesielt har dette vært i søkelyset hva gjelder barn fra fattige innvandrerfamilier (Friberg, 2006). En kan anta at kulturelle forskjeller kan avspeiles i hvor opptatt foreldre er av at barna skal delta i arrangerte sosiale aktiviteter med andre barn. I dette utvalget var foreldrene opptatt av å fortelle at dersom barna ikke hadde eller deltok på det samme som andre barn, var dette knyttet til mangel på penger og ikke mangel på engasjement. Forklaringen kan støttes i at alle familiene hadde benyttet seg av gratis ferietilbud i regi av frivillige organisasjoner.

Ingen av mødrene i utvalget fortalte imidlertid om opplevelse av skyld for den økonomiske situasjonen barna deres var født inn i. Dette kan kanskje forklares med at mødrene selv var fra belastede familier der alkohol, fattigdom og konflikter hadde preget deres oppvekst. Spesielt gjaldt dette mødrene fra Norge. Blant disse mødrene kan det tenkes at det å håndtere morsrollen på en bedre måte enn sine egne foreldre var viktigere enn å ha god råd. Bedre råd virket, i mange tilfeller, å være neste skritt på veien. De mødrene som var i et attføringsprogram for å komme tilbake i jobb, var de yngste mødrene i utvalget. Årsaken kan være at de har gått kortere uten arbeid og den dårlige psykiske helsen var mer av mer midlertidig enn permanent karakter.

Denne undersøkelsen har funnet et felles mønster i alle familiene ved at den økonomiske fattigdommen opptrer med ytterligere risikofaktorer som at mødrene har psykiske problemer, barna har liten kontakt med far, familien har et lite sosialt nettverk og liten mulighet til å delta på sosiale aktiviteter. Det er dermed grunn for å tro at barna i denne undersøkelsen kan være ekstra sårbare for psykologiske og sosiale problemer.

Hvilke faktorer beskytter mot psykologiske og sosiale problemer hos barn og foreldre i disse familiene?

Et annet sentralt spørsmål i undersøkelsen var hva som beskytter mot psykologiske og sosiale problemer hos barn og foreldre i disse familiene. Forskning på risiko og resiliens har gitt opphav til en del beskyttelsessystemer som viser seg å få betydning for positiv tilpasning hos risikobarn. Det inkluderer tilknytning til andre, tro på egen mestringsevne, selvregulering og kognitiv utvikling og læring (Masten & Powell, 2003). På samme måte som disse beskyttelsessystemene øker sjansen for positiv tilpasning til en vanskelig situasjon, øker barns sårbarhet til risiko ved fravær av dem. Rutter (2000) har fokusert på hvordan og hvorfor noe virker beskyttende og beskriver fire medierende faktorer i beskyttende prosesser som sentrale. Det er reduisering av risikoens påvirkning, reduksjon av negative kjedereaksjoner, styrke selvfølelse og egenkompetanse og åpning for nye muligheter. I beskrivelsene fra foreldrenes og barnas hverdag finner man eksempler på disse medierende faktorene knyttet til ulik type risiko.

Fordi mor er utenfor arbeidslivet og har dårlig psykisk helse, kan man anta at barns sårbarhet tiltar. Likevel kan nettopp bevisstheten rundt egen økonomiske situasjon være med på å øke mors motivasjon for å unngå at barna viderefører fattigdommen inn i sitt eget liv. De fleste mødrene i utvalget har selv vokst opp i fattige familier. Av den grunn kan en anta at mødrene er klar over hva i en situasjon som øker barns sårbarhet. Mødrene fortalte om opplevelser de selv gjerne skulle vært foruten som barn og hvordan de aktivt går inn for å unngå at deres barn skal oppleve det samme. Dette kan være et eksempel på å redusere risikoens påvirkning på barna. Et eksempel er å unngå å flytte familien på et sårbart tidspunkt i barnets liv eller skape søskenfelleskap for barna for å kompensere for en følelse av å være alene.

Antakelsen om at foreldrene ønsker å redusere negativ påvirkning av risiko kan også gjenspeiles i at foreldrene var opptatt av å ha en åpen og trygg relasjon mellom seg og barna. Mødrene var bevisst på å holde humøret oppe selv om de i noen situasjoner følte håpløshet og fortvilelse. For å unngå at økonomi skulle påvirke familielivet i negativ retning, var det viktig for foreldrene å kunne forklare og snakke med barna om noe var vanskelig. Dette forholdet kan være viktig for å forsikre seg om at barnet ikke bekymrer seg unødige eller tror hun/han er en økonomisk belastning for mor. Det kan på en annen side gi emosjonelt stress i barna forårsaket av å vite om familiens økonomiske tilstand og at de av den grunn opplever liten mulighet til økonomisk støtte (Luthar, 1999). Selv om noen av foreldrene følte at barna ikke

forsto forklaringer og åpenhet om økonomi, var de fleste opptatt av at dette var med på å gjøre barna voksne og ansvarsfulle. De som hadde store barn var også opptatt av at barna skulle ta ansvar og bidra i familien. Å gi ansvar kan inngå i å styrke barns selvfølelse og kompetanse og kan være en annen viktig faktor i å beskytte barn mot risiko. På en annen side kan det gjøre at barna blir tidligere voksne. Denne selvstendigheten kan skyldes at barna må ta flere selvstendige beslutninger og de tidligere og oftere enn andre barn tar ansvar både i hjemmet og for andre søsken. I et tilfelle fra intervjuene opptrer et barn også som en emosjonell støtte for foreldrene. Om et slikt ansvar begrenses til et moderat nivå kan det assosieres med økt sosial kompetanse og resiliens blant barn som vokser opp (Rutter, 2000).

Videre viste undersøkelsen at mødrene i utvalget benyttet seg av personer i sitt hjelpeapparat for å få emosjonell støtte til sin egen situasjon. Det kan virke beskyttende på barna at mor anerkjenner at hun har psykiske problemer og har noen å snakke med om problemer, frykt og frustrasjoner i sin tilværelse. En kan anta at det letter byrden for mor og reduserer sjansen for at hun tar frustrasjonen utover barna. I noen tilfeller var det andre voksenpersoner som også representerte en trygghet for mor og barn. Dette var enten kontaktpersoner i frivillige organisasjoner eller personer i barnevernet. At mødrene ikke oppga at de snakket med venner om sin situasjon kan fortelle noe om et lite sosialt nettverk eller at temaet er vanskelig å snakke om. Å få hjelp til psykiske vanskeligheter og snakke med personer i nettverket kan være et eksempel på å redusere negative virkninger av en risiko som vedvarer over tid.

Andre viktige beskyttelsesfaktorer barna og mødrene rapporterte om var knyttet til miljøet rundt familiene. Fordi utvalget var rekruttert gjennom frivillige organisasjoner, lå det i kortene at de var i kontakt med, og benyttet seg av tilbud i regi av, disse organisasjonene. Ikke mindre viktig er verdien tilbudene har for disse familier. Arrangementene ga en mulighet til å komme i kontakt andre i samme situasjon, samt å delta på ferier og aktiviteter som man ellers ikke har råd til. Antall barnefamilier som benytter seg av tilbud fra frivillige organisasjoner har hatt en økning de siste årene (Nuland, 2007). Det kan fortelle noe om et voksende behov for alternative sosiale arenaer blant fattige barnefamilier. Det å benytte seg av slike tilbud er å åpne for muligheter til et sosialt nettverk, som er den siste av fire mekanismer Rutter (2000) anser som medierende for påvirkning av risiko.

Når både risiko og beskyttende mekanismer består av mange faktorer som opererer samtidig i et miljø, er det vanskelig å trekke ut en faktor og måle effekten av denne ene. Denne

undersøkelsen ga en mulighet til å se hvordan kombinasjonen av faktorer som både øker sårbarheten og er beskyttende, virker sammen, med særlig vekt på relasjonen mellom foreldrene og barna i familiene.

Hvilke mestringsstrategier kan identifiseres i familiene?

Det siste viktige spørsmålet i undersøkelsen var søken etter hvilke strategier familiene tar i bruk. Et hovedfunn fra undersøkelsen er at flere strategier ble tatt i bruk for å kompensere for et materielt underskudd. Både barn og foreldre i familiene tok i bruk strategier der målet var å håndtere det å være fattig på en konstruktiv måte. Flere mødre mottok praktisk hjelp til økonomisk organisering og prioritering fra kommunen, de lette etter alternative måter å sosialisere barna på og å finne materielle goder og de prioriterte alltid barna først. Disse strategiene kan oppsummeres i å skjerme barna for negative følger av fattigdom (Middleton & Adelman, 2004; Sandbæk, 2004; Thorød, 2006). Det er vanskelig å si om strategiene mødre benytter seg av løser de begrensningene økonomien setter for barna, men de er utvilsomt med på å redusere for negative virkninger av den. En kan anta at det er de sterkeste foreldrene som evner å benytte seg av slike strategier og som aktivt leter etter alternative muligheter i eget nettverk.

Foreldrene og barna i utvalget oppga at et godt samhold i familien er den viktigste emosjonelle støtten de opplevde. Det er mulig å tenke seg at foreldrenes fokus på å opprettholde en god relasjon mellom seg selv og barnet er den aller viktigste strategien for barna i utvalget. Den emosjonelle støtten virker å være situasjonsuavhengig og ikke knyttet til et spesielt problem, men mer en generell opplevelse av trygghet som ruster barna til å takle motgang. Åpenhet rundt situasjonen, å gi ansvar til barna i hjemmet og følge opp og prioritere barnas skolearbeid er eksempler på andre bevisste emosjonelle mestringsstrategier foreldrene tok i bruk i å støtte barna og øke deres selvstendighet.

Gjennom barne- og foreldreintervjuene er inntrykket at det eksisterer en innebygd felles forståelse av at alle tilpasser seg situasjonen så langt de kan. Barna var, i mange tilfeller, klar over foreldrenes situasjon og av den grunn senket de ambisjoner og krav (Ridge, 2002). En annen barnestrategi som kom frem i intervjuene var at barn fokuserer på andre faktorer i livet som ikke omhandler økonomi eller materielle ressurser. Emosjonell støtte fra foreldrene ble viktig for å håndtere stress forbundet med barnas livssituasjon. Dette kan sees i sammenheng

med studier av resiliens der en realistisk og sunn tilknytning til foreldre spiller en viktig rolle (Zander, 2006; Hauser, 2007; Seccombe 2002).

Noen av de eldste barna var opptatt av å ikke føre fattigdommen videre inn i sitt liv. De hadde konkrete planer om å få seg en utdanning og siden jobb. En kan anta at det er de eldste barna som evner å se for seg et annet liv enn det de lever i nå. Det kan forklare med at barna blir eldre og får mer livserfaring og at igjen det gjør dem flinkere og mer fantasifulle i å finne strategier for å håndtere livet sitt. Det er også nærliggende å tenke seg at dersom barna opplever mestring ved å prestere noe, kan følelsen av selvsikkerhet og tro på egenkompetanse gi dem en opplevelse av å kunne styre livet sitt og legge planer for fremtiden (Rutter & Quinton, 2000). Resultatene sier ingenting om forskjeller i mestringsstrategier mellom barnets kjønn. I utvalget var de eldste barneinformantene jenter og dette kan gi et ensidig bilde av barns mestringsstrategier. En kan anta at gutter benytter seg av andre strategier som ikke denne undersøkelsen fikk mulighet til å se på. Copeland og Hess (1995) viser til at jenter i større grad enn gutter, mestrer vanskelige situasjoner ved å engasjere seg i sosiale relasjoner og skaper reelle kognitive endringer.

Årsaken til at undersøkelsen ikke fant eksempler der barna tok i bruk praktiske mestringsstrategier, kan skyldes at barna opplever at de har liten eller ingen kontroll over den økonomiske situasjonen. Så lenge de ikke er gamle nok til å være i jobb og tjene egne penger, er de prisgitt foreldrenes inntekt. Av den grunn kan man anta at de heller benytter seg av emosjonelle strategier for å akseptere at de må leve med situasjonen og at det derfor dreier seg om å mestre følelsene knyttet til situasjonen, eller redefinere situasjonen slik at den oppleves som overkommelig (Backe Hansen, 2004).

Intervjuene indikerer at på tross av den sammensatte risikoen i familiens liv er familien opptatt av å se det positive i livet sitt. Foreldrenes overordnede mål er at barna skal ha det bra og takle den motgangen de møter. Det kan forklare hvorfor alle informantene fokuserte på hva som kan gjøre situasjonen bedre. En kan også anta at det å være mor og ikke representere en økonomisk trygg situasjon for barna, kan knyttes til å ha dårlig samvittighet. Av den grunn kan en forestille seg at behovet øker for å vise til noe i morsrollen en faktisk mestrer. En annen forklaring på hvorfor jeg fant et fokus på mestring kan knyttes til intervjusituasjonen. Flere av mødrene uttrykket fortvilelse over at møter med sosialkontor ofte var en nedverdiggende opplevelse, de følte de ”måtte ha en femmer i lommeboka før de kunne få

hjelp”. Denne relasjonen handler ofte om at de må tegne et negativt bilde av sin situasjon for å for å få mer penger eller økt bidrag. I intervjusituasjonen ga flere uttrykk for at det var godt å snakke med en mer nøytral aktør i motsetning til f.eks. sosialkontor som en kan anta at informantene opplever å være underordnet. Det kan forklare hvorfor jeg fikk tilgang til deres beskrivelser om hvordan de opplevde å mestre i en hverdag.

Begrensninger

Informantenes egne beskrivelser og den konteksten jeg traff familiene i, la grunnlaget for hva jeg mener øker sårbarheten, hva som virker beskyttende og identifiseringen av mestringsstrategier. Bildet må likevel nyanseres av noen viktige forhold. Det første setter lys på seleksjon i utvalgsprosessen. Det andre forholdet oppstår i relasjonen mellom meg og informant. Det neste handler om at informantene kan underrapportere vanskelighetene i egen situasjon. Og det siste forholdet omhandler utvalgsprosessen og generaliserbarhet. I denne undersøkelsen ble etiske hensyn i problemstillingen vektlagt for å unngå fattigdom som stigma. Dette hensynet la føringer for at studien skulle fokusere på mestring og mestringsstrategier, fremfor problemer og problematferd. For å unngå at intervjuet skulle gi et entydig bilde av hva i en hverdagssituasjon som fungerer godt, var målet å få et bredt inntrykk av vanskelige opplevelser og erfaringer gjennom spørsmål som omhandlet ulike områder i deres liv.

Kontaktformidlingen skjedde gjennom personer i organisasjoner som familiene allerede kjente og hadde et tillitsforhold til. En seleksjon av informanter skjedde i dette leddet ved at kontaktpersonene valgte hvem vi fikk kontakt med. En svakhet ved undersøkelsen kan være at jeg kun fikk mulighet til å intervju de mest ressurssterke familiene som hadde styrke til å snakke om seg selv og hverdagen sin. I mange av tilfellene der vi fikk kontakt, sa familiene nei til å la seg intervju. Det kan styrke forklaringen at de som sa ønsket å delta, ikke opplevde det som vanskelig å la noen komme over dørstokken og inn i sitt privatliv. En kan anta at familiene i utvalget opplevde at de hadde noe å vise frem eller fortelle om. Flere informanter uttrykket også et behov for å få historien frem og en glede over at noen ville høre på.

Neste forhold ligger i relasjonen mellom intervjuer og informant. Som intervjuer var mitt mål å skape en god relasjon i intervjusituasjonen. Jeg brukte mye tid på vise støtte og sympati for

å oppnå en fortrolig samtale. I intervjusituasjonen kan positive reaksjoner være avgjørende for å få en god dialog. På en annen side kan relasjonen til meg som intervjuer prege svarene informantene gir (Thagaard, 2004). Det kan være at min entusiastiske og bekreftende væremåte i intervjusituasjonen skapte en forventning om at jeg lette etter noe positivt i deres liv og at dette la lokk på de vanskeligheter selv de opplever. Mitt utgangspunkt var imidlertid å unngå en dømmende intervjusituasjon slik at både positiv og negativ livserfaring kunne komme frem. Hvordan de ønsket å presentere seg for meg, kan også ha påvirket svarene de ga. Samtalene dreide seg rundt deres liv og relasjon til barna. Det må tas høyde for at de ønsket å fremstille seg selv i et godt lys og ønsket å gi et godt inntrykk av seg selv (Thagaard, 2004). Om informantene bestemmer seg for å fremstå i et godt lys, er dette en bevisst prosess. I tillegg kan en alternativ forklaring være at informantene underrapporterte vanskeligheter i egen situasjon. Dette kan være en mer eller mindre bevisst prosess. Underrapportering av opplevelser og følelser knyttet til vanskeligheter i livet er ikke et uvanlig fenomen. Underrapportering kan være en beskyttende mekanisme hos informantene for å unngå å realitetsorientere seg om sin egen situasjon og negative aspekter ved den. Å fokusere på det som er positivt kan føre til at informantene erfarer at det finnes håp og muligheter i egen situasjon. Motsatt kan de oppleve å miste motet ved å vurdere alle negative forhold og mangel på kontroll over egen situasjon.

Barn og unge vil primært oppleve økonomisk stress via foreldrenes måte å håndtere økonomisk stress på. Denne undersøkelsen sier kun noe om forhold innad i familien. En svakhet ved undersøkelsen er at jeg ikke fikk tilgang til andre deler av barnas beskyttelsessystem som skole, venner eller sosialkontor. Ved å inkludere flere viktige sosiale arenaer i barnas liv kunne det gitt en mulighet til å avdekke andre beskyttelsesfaktorer som er viktig i et barns liv. For eksempel er barnas fedre fraværende i utvalget, men ikke ubetydelig for hvordan barna har det. I valg av mestringsstrategier kan man også anta at skolen og venner betyr mye for hvilke mestringsstrategier man velger å ta i bruk.

Målet for oppgaven var å hente informasjon fra både barn og voksne i en familie. Det viste seg imidlertid at foreldrenes intervjuer fortalte vel så mye om barnas situasjon enn barnas egne beskrivelser. En målsetning var å inkludere de aller minste barna som informanter om sitt eget liv. Dette målet er viktig for at alle barn skal føle seg hørt og sett i sin situasjon, men omfanget av informasjonen fra barneintervjuene er begrenset. De aller minste barna hadde få betraktninger om sitt eget liv og få ord som beskriver det jeg var ute etter. Det er også disse

barna som er mest beskyttet for virkningene av fattigdom. Av denne grunn ble informasjon fra informantene i undersøkelsen hovedsaklig hentet fra foreldrene og de eldste barna, og ikke de aller yngste i utvalget.

Utvalget i denne undersøkelsen var ti familier, avgrenset til syv som var relevante for mine problemstillinger. Gitt kravene til generaliserbarhet er det umulig å si noe om dette utvalget sier noe om populasjonen forøvrig. Hvem denne undersøkelsen er relevant for er kanskje et mer interessant spørsmål i den forbindelse. I arbeidet med fattige barnefamilier, enten i forskning eller forebygging, kan denne undersøkelsen bidra til å vise at det finnes mange positive prosesser og elementer i deres liv, til tross for høy eksponering av risiko.

Praktisk implikasjon

Mødrene og barna i utvalget opplever at forhold som kan bedre deres situasjon ofte ligger utenfor deres kontroll. Bedre økonomiske tiltak, økt barnetrygt og flere alternative gratis fritidstilbud er forhold de betrakter som utenfor deres handlingsrom. På den måten legger de ansvaret på myndighetene og de fratras selv noe av ansvaret for den økonomiske situasjonen de er i. De opplever at de utnytter de mulighetene de har i omgivelsene og at de gjør hva de kan for at utgangspunktet skal være best mulig.

Hos informantene er veien ut av fattigdom lang og det finnes ikke en enkel løsning på problemet. Årsaken til at foreldrene ikke jobber er sammensatt av mange faktorer. Derfor gjelder det å styrke en tilknytning til arbeidslivet som går i takt med den enkeltes psykologiske og fysiske muligheter (Fløtten, 2001; Backe Hansen, 2004). Dette kan være å skreddersy yrkesveiledning, gi mulighet for ulik praksiserfaring og bygge opp selvtillit i forhold til mestringsfølelse. Samtidig er det viktig å fortsette å gi økonomisk og psykologisk veiledning til mødrene i familiene. Dette kan bidra til å få orden og struktur i hverdagen og gi en følelse av å ha kontroll over egen familiesituasjon.

Barn og unges individuelle forutsetning må også styrkes. For å oppnå det er det viktig å fokusere på hva som kan føre til et positivt tilpasningsforløp i barn. Videre studier bør derfor inkludere hvordan barn og unge mestrer vanskelige livsvilkår for å få kunnskap om hvordan helsebringende tiltak kan styrke den psykiske motstandskraften i andre barn som ikke opplever å mestre hverdagen. På denne måten forholder man seg resiliensforskningens

varemerke, nemlig fokus på positive og ikke bare negative utviklingsforløp (Masten, 2001; Backe- Hansen, 2004). For å opprettholde muligheten til et sosialt nettverk for barn, blir det viktig å utvikle velferdstilbud som ikke koster mye penger. I målsetningen om å utvikle mest mulig treffsikre tiltak, bør man også utvikle videre de tiltakene som faktisk fungerer. I denne undersøkelsen er eksempler på dette gratis aktivitetstilbud som er attraktive for barn og organisasjoners tilbud til familieferier.

Videre forskning

For å si noe om hvorvidt beskyttelsesfaktorene og mestringsstrategiene hos informantene i denne undersøkelsen er effektive, hadde det vært gunstig å intervju husstandene på flere tidspunkt i livet. Longitudinelle undersøkelser har den fordelen at de kan si noe om i hvilken frekvens en risikofaktor A (fattigdom) etterfølges av utviklingsutfall B (reproduksjon av fattigdom). Samtidig kan de si noe om hvorfor risikoeksponering for noen fører til negative utviklingsutfall og for andre ikke (Gjelsvik, 2007). Et annet metodeverktøy i bruk på mestringsstrategier kan være A- cope (Adolescent Coping Orientation for Problem Experiences). Det er et måleinstrument som kartlegger hvordan ungdom generelt mestrer problemer. Dette har vist seg å være et reliabelt instrument for å måle ungdoms mestringsatferd (Skre m.fl., 2008).

Barnefattigdom er relevant for et bredt spekter av fagretninger. En kombinasjon av fagområder og fremgangsmåter er nødvendig for å begripe omfanget og virkningene forbundet med fattigdom. Denne undersøkelsen er ett forslag til hvordan fattige familier kan forstås. Det er vanskelig å si om barna i dette utvalg klarer seg bra på sikt og unngår å videreføre fattigdommen inn i sitt eget liv. Til det kreves undersøkelser som intervjuer barna på flere ulike tidspunkt i livet. Det jeg ville forstå og her har beskrevet er ulike faktorer som, i syv ulike hjem, øker risiko og gjør barn ekstra sårbare, hvilke mekanismer som virker beskyttende på barna og hvilke mestringsstrategier de tar i bruk, i følge hovedpersonene selv.

KILDELISTE

- Adelman, L., Middleton, S. & Ashworth, K. (2003). *Britain's poorest children. Severe and persistent poverty and social exclusion*. London: Save the Children.
- Andenæs, A. (1997). Fra undersøkelse til medforsker. Livsformsintervju med 4-5-åringene. I P. S. Jørgensen (Red.), *Kvalitative meninger – som almengjørelse af det konkrete*. (s. 93-111). København: Hans Reitzels Forlag
- Andenæs, A. (2000) Generalisering: Om ringvirkninger og gjenbruk av resultater fra en kvalitativ undersøkelse. I H. Haavind (Red.), *Kjønn og fortolkende metode – metodiske muligheter i kvalitativ forskning*. (s. 287-321). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Andenæs, A. (2004). Hvorfor ser vi ikke fattigdommen? Fra en undersøkelse om barn som blir plassert utenfor hjemmet. I *Nordisk sosialt arbeid*, 24 (1), 19-34
- Backe-Hansen, E. (2004). *Barn og unges håndtering av vanskelige livsvilkår- Kunnskapsbidrag fra 34 studier av hvordan økonomisk knapphet i hele eller deler av oppveksten innvirker på barn og unge*. Oslo: NOVA-Rapport 12/04.
- Backe- Hansen, E. (2006). Barn, unge og fattigdom i dagens Norge. I Talseth, R. (red.) *Barn i risiko. Barn i Norge*. (s.8-24). Oslo: Voksne for barn.
- Backe- Hansen, E. (2006). Tiltakene mot barnefattigdom - når de barn og unge fra de aller fattigste familiene. Oslo: NOVA, *prosjektsøknad* til Barne- og Likestillingsdepartementet.
- Borge, A. I. H. (2003) *Resiliens. Risiko og sunn utvikling*. Oslo: Gyldendal Akademisk
- Borge, A. I. H (2007) *Resiliens i praksis. Teori og empiri i et norsk perspektiv*. Oslo: Gyldendal Akademisk

- Boyden, J., Cooper, E. (2006) What can studies of resilience in children tell us about the life-course and inter-generational transmission of poverty and its effects?. Hentet i oktober 2007 fra http://www.chronicpoverty.org/pdfs/2006ConceptsConferencePapers/Boyden_Cooper-CPRC2006-Draft.pdf
- Caspi A.(2002). Social selection, social causation, and developmental pathways: empirical strategies for better understanding how individuals and environments are linked across the life-course. L. Pulkkinen & A. Caspi (Red.), *I Paths to Successful Development - Personality in the Life Course* (s. 281-301). UK: Cambridge University Press
- Compas, B. E. (1987) Stress and Life Events During Childhood and Adolescence. *Clinical Psychology Review*, Vol 7, s.275-302.
- Conger, R. D. & Conger, K. J. (2002) Resilience in Midwestern families: Selected findings from the first decade of a prospective, longitudinal study. *Journal of Marriage and the Family*, 64, 361-373.
- Conger, R., Ge, X. , Elder, G. H., Lorenz, F.O. & Simons R. L (1994). Economic Stress, Coercive Family Proses, and Developmental Problems of Adolescents. *Child Development. Children and Poverty* 65 (2), 541-561.
- Copeland, E. P. & Hess, R. S. (1995). Differences in young adolescents coping strategies based on gender and ethnicity. *Journal of Early Adolescence*, 15, 203–219
- Elder G. H., Nguyen Jr., T, Caspi A (1985). Linking Family Hardship to Children`s Lives. *Child Development*, 56 (2), 361-375.
- Epland, J.(2007). *Barn i lavinntektsfamilier 1996-2004*. Oslo: Statistisk Sentralbyrå, Rapport 2007/33.
- Epland, J (2001). *Veier inn og ut av fattigdom: Inntektsmobilitet blant lavinntektshushold*. Oslo: Statistisk Sentralbyrå, Rapport 2005/16.

- Fergusson, D. M. & Lynskey, M.T.(1996). Adolescent Resiliency to Family Adversity. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 37, 281-292.
- Fløtten, T. (2003), Hvordan har fattige det? *Samfunnsspeilet* 6/2003
- Fløtten, T. (2006). Fattigdom – hva er det og hva kan vi gjøre med det?. I. S. Torgerstuen (Red), I *Fattigdom blant barn, unge og familier- et kunnskap og erfaringshefte* (s. 8-9). Oslo: Barne- og likestillingsdepartementet.
- Friberg, J. H. (2006). Sosial eksklusjon og deltakelse blant ungdom med innvandrerbakgrunn. I. S. Torgerstuen (Red), I *Fattigdom blant barn, unge og familier – et kunnskaps- og erfaringshefte* (s. 28-29). Oslo: Barne- og likestillingsdepartementet.
- Ghate D and Hazel N (2002). *Parenting in poor environments: Stress, support and coping*. London: Jessica Kingsley Publishers
- Gjelsvik, B. (2007). Forebygging og resiliens. I A. I. H. Borge (Red.), *Resiliens i praksis – Teori og empiri i et norsk perspektiv* (s.27-38). Oslo: Gyldendal
- Gjærum, B., Grøholdt, B & Sommerchild, H. (1998). *Mestring som mulighet i møte med barn, ungdom og foreldre*. Oslo: Tano Aschehoug
- Haavind, H. (2000). På jakt etter kjønnede betydninger. I H. Haavind (Red.), *Kjønn og fortolkende metode – metodiske muligheter i kvalitativ forskning* (7-59). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Hauser, S. T., Allen, J. P., Golden, E. (2006). *Out of the woods: Tales of resilient teens*. Cambridge: Harvard University Press
- Hjelmtveit, V.(2004) *Barn og unge i familier med langvarig økonomisk sosialhjelp*. Oslo: Høgskolen i Oslo Rapportnummer 43:04

- Ingstad, B. (1998). Studiet av mestrings – det antropologiske perspektivet. I B. Gjørum, B. Grøholdt og H. Sommerchild (Red.), *Mestrings som mulighet i møte med barn, ungdom og foreldre* (s. 131-147). Oslo: Tano Aschehoug.
- Jenkins, J.M. & Smith, M.A. (1990). Factors protecting children living in disharmonious homes: maternal reports. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 29, 60-69.
- Kvale, S. (2003). *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Gyldendals akademisk
- Lempers, J.D, Lempers D. C. & Simons, R. L. (1989). Economic Hardship, Parenting, and Distress in Adolescence. *Child Development*, 60 (1), 25-39.
- Lister, R. (2002). A Politics of Recognition and Respect: Involving People with Experience of Poverty in Decision making that Affects their Lives. *Social Policy & Society*, 1 (1), 37-46.
- Luthar, S. S. (1999). *Poverty and children`s adjustment. Developmental Clinical Psychology and Psychiatry*. Thousand Oaks, London, New Dehli: Sage Publications
- Luthar, S.S (2003). *Resilience and Vulnerability. Adaption in the Context of Childhood Adversities*. UK: Cambridge University
- Masten, A. S.(2001). Ordinary Magic. Resilience processes in Development. *American Psychologist* 56 (3), 227-238).
- Masten, A. S., Powell, J.L. (2003). A resilience framework for research, policy and practice. I S.L. Luthar (Red.), *Resilience and Vulnerability. Adaptation in the Context of Childhood Adversities* (s.1-28). Cambridge: Cambridge University Press.
- Miles, M.B., & Huberman A. M. (1984). *Qualitative Data Analysis. An Expanded Sourcebook*. Thousand Oaks, Calif: Sage.

- Nuland, B. R. (2007). *Ansikt til ansikt med fattigdommen. Frivillige organisasjoners hjelpetiltak overfor fattige*. Fafo-rapport 2007:18.
- Ridge, T.(2002) *Childhood poverty and social exclusion. From a child`s perspective*. Bristol: The Policy Press
- Rutter, M & Rutter, M. (2000). *Den livslange utvikling – forandring og kontinuitet*. København: Hans Reitzels Forlag
- Salonen, T. (2007) Barnefattigdom i Sverige. I rapport fra konferansen ”*Velstandens paradoks - Nordisk konferanse om barnefattigdom*”. Oslo: FAFO og NOVA.
- Sandbæk, Mona, (2004). *Barns levekår. Hva betyr familiens inntekt?* Oslo: NOVA, rapport 11/04.
- Seccobe, K. (2002). ”Beating the Odds” versus ”Changing the Odds” Poverty, Resilience, and Family Policy. *Journal of Marriage and Family*, 64, 384-394.
- Skre, I., Arnesen, Y., Breivik, C., Johnsen, Vernplanken, B. & Wang, C. (2008) Mestring hos ungdom. Validering av en norsk oversettelse av Adolescent Coping Orientation Problem Experience. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 4, 136-247.
- Spirito A., Stark L. J. & Tyc V. L. (1994) Stressor and Coping Strategies Described During Hospitalization by Chronically Ill Children, *Journal of Clinical Child Psychology*, 23, 314- 322.
- Thagaard, T. (2002). *Systematikk og innlevelse – En innføring i kvalitativ metode*. Bergen: Fagbokforlaget
- Thorød, A. B. (2006). *En normal barndom? Foreldrestrategier for å skjerme barn fra konsekvenser av å leve med lav inntekt*. Oslo: NOVA, rapport 2/06

- Tvetene, K. (2006). Fattigdom - barns fortellinger. I S. Torgerstuen (Red), I *Fattigdom blant barn, unge og familier – et kunnskaps- og erfaringshefte* (s. 14-15). Oslo: Barne- og likestillingsdepartementet.
- Townsend, P.(1979). *Poverty in the United Kingdom, a Survey of Household Resources and Standards of Living*. London: Penguin Books
- Øia, Tormod (2007). *Ung i Oslo. Levekår og sosiale forskjeller*. Oslo: NOVA, rapport 6/07
- Zander, M. (2006). Growing up in poverty and the coping strategies of children- research results related to Germany. Hentet i oktober 2007 fra:
http://www.ciimu.org/webs/wellchi/conference_2/streama/zander.pdf
- Werner, E. E (1992). The children of Kauai: Perspectives and recovery in adolescence and adulthood. *Journal of Adolescent Health, 13*, 262- 268.
- Waaktaar, T, Torgersen S., Christie H. J (2007). Resiliens og intervensjon. I A. I. H. Borge (Red.), *Resiliens i praksis – Teori og empiri i et norsk perspektiv* (119-126). Oslo: Gyldendal Akademisk
- Ytrehus Siri (2004). *Fattige barn i Norge. Hvem er de og hvor bor de?* Fafo- rapport 445. Oslo: FAFO

APPENDIX 1

INTERVJUGUIDE VOKSNE

Kjønn
Aldersgrp.
Sivilstand
Antall barn
Arb./ hjemmearb./ ledig/ sykemeldt-attf.-rehab/ ufør
Etnisk tilhørighet
Økonomi

Jeg vil først stille deg noen spørsmål som kan si noe om hvordan dagliglivet er.

Kan du beskrive en vanlig dag?

Nettverk og sosial kapital

Kan du gi en kort oversikt over dine nærmeste?

Fyll ut med andre personer som har betydning for livet ditt.

Hvilken betydning har disse personene for deg?

Hvis du er i en vanskelig situasjon, hvem kan du få hjelp fra?

Hvem vil du ikke involvere?

Hva er det greit å få hjelp til?

Hvem kan gi praktiske hjelp?

Kan du låne/få penger av noen?

Hvordan oppleves det å spørre etter eller motta hjelp?

Hvem gir du hjelp til, og med hva?

Økonomi

Hvordan er den økonomiske situasjonen din/deres?

Hvordan styrer/ordner/fikser dere (du) økonomien?

Hvordan planlegger dere hvordan pengene brukes?

Hva gjør du for å få «endene til å møtes»?

Hva kommer først (når dere ikke har nok til alt)?

Hva kattes først?

Sparing. Greier du å legge penger unna?

Hvordan har det vært med økonomien over tid? Har den endret seg?

- hvor lenge har situasjonen vart

- framtidsutsikter

Hva betyr din økonomi for barna dine?

Hvordan oppfatter barna din/ familiens økonomi?

Snakker du med barna om økonomi?

Hva er det rimelig at barna skal vite?

Hva er det viktig at barna dine har, og får være med på?

Hva synes barna er viktig?

Diskuterer dere dette?

Er det noe barna må avstå fra?

I så fall hvordan forteller du dette til barna?

Hva savner du?

Hva savner barna?

Hva mottar barna dine fra andre enn deg?

Spørsmål om gaver og ting til barna. Lommepenger o. l. fra andre?

Barna som bidragsyttere og som deltakere

Bidrar barna til husholdningen, arb. eller penger?

Hvordan får barna penger til fritidsforbruk?

Hvilken sammenheng er det mellom plikter og penger?

Skafter barna seg penger eller ting på egenhånd, hvordan?

(Utdyping / eksempler betydning av økonomi for relasjonene i husholdet)

Hva tenker du på som forskjellen mellom å ha god eller dårlig råd?

Hvordan ville dagliglivet vært hvis du hadde hatt bedre økonomi?

Hva ville vært annerledes for barna?

Hva ville du gjøre hvis du vant 500 000?

Nettverkets rolle

Kjenner du barnas venner?

Hva med foreldrene?

Snakker du med foreldrene til barnas venner om felles regler osv.?

Hvordan er kontakten med skolen til barna dine?

Hvordan er barnas skolesituasjon?

SFO? Skolehelsetjenesten? Evt. andre deler av skolen?

Hva med andre som idrettslag, korps, og andre frivillige aktiviteter?

Styring av egen økonomi

Har du eksempler på situasjoner som du synes viser hvordan du styrer hverdagen din?

Husker du noen historier om hvordan du har fått pengene til å rekke til eller hvordan du er kommet til kort?

Når du opplever kortere eller lengre pengekriser og skjønner at du trenger hjelp, hvem henvender du deg til da? Hvem henvender du deg ikke til?

Kan du nevne de offentlige instansene hvor du kan få råd og/eller hjelp?

Hvilke instanser har du egen erfaring med? Hvordan er dine erfaringer med disse?

Kjenner du til andre, utenom det offentlige, som kan hjelpe deg om det er nødvendig? (Nevner navn på noen frivillige organisasjoner dersom informanten ikke nevner noen eksempler).

Tiltak

Det pågår akkurat nå en statlig satsing for å hjelpe lavinntektsfamilier slik at særlig barna skal få tilgang til det samme som alle andre. Kjenner du til denne satsingen? Tror du den hjelper de som trenger det mest? Hva er bra og hva kan bli bedre?

Hva tror du om din mulighet til å påvirke offentlige avgjørelser som angår deg og din familie?

En del av hensikten med denne undersøkelsen er at det kan utvikles tiltak som kan komme alle barn til gode.

Har du noen tanker om ting som kan være til nytte eller forbedre hverdagen deres?

Er det noe du tror vil være særlig bra for barna?

Er det noe du savner, eller som ikke har kommet godt nok fram i det vi har snakket om?

Til slutt

Be om tillatelse til å intervju barna i husholdet. Understreke at innholdet i denne samtalen ikke vil gjentas for barna. Barna vil bli stilt spørsmål om deres opplevelse av sitt dagligliv.

APPENDIX 2

INTERVJUGUIDE BARN

- Hensikt med studien (tilpasset)
- Anonymitet
- Båndopptaker
- Spørsmål?

Formaliteter:

- Alder
- Klasse
- Kjønn

Familien:

- Aller først skal vi snakke om hvordan det er hjemme i familien din. Beskriv en vanlig dag fra du står opp til du legger deg.

Oppfølging:

- Når står du opp
 - Frokost
 - Går/kjører til skolen
 - Hvor lenge er du der
 - Hjem fra skolen /SFO
 - Hva pleier du å gjøre på kvelden?
 - Gjør du ca dette hver dag?
-
- Er det noen faste rutiner i familien din? Leggetid, måltider, aktiviteter?
 - Er det noen faste ritualer i familien din?
 - Har dere bodd flere steder enn der du bor nå?
-
- For mange er det viktig å ha søsken, hva betyr søsken for deg?
 - Eller hvordan synes du det er å ha en bror/ søster?
 - Er dere mye sammen?

- Aktiviteter sammen?
- Lærer du noe av søsknene dine?
- Hjelper de deg om du trenger det?
- (dette spesielt med tanke på voksne barn) Roller i familien – har familiemedlemmene ulike roller?
- Stabile roller eller forandrer de seg?
- Har du noe ansvar hjemme?/ har du noen plikter hjemme?
- Hva synes du om det?

Deg:

- (usikker på dette spørsmålet og hvordan det skal stilles) Hva gjør deg trist, glad, redd, trygg, lykkelig
- Kan du beskrive deg selv med noen få ord (For litt eldre barn)
- Eller hva tror du venner sier om deg?
- Er du noen ganger lei deg, hvorfor det?
- Er det noen ganger du er veldig glad, hvorfor det?
- Er det noen ganger du er veldig redd, hvorfor det?
- Hvis du opplever at noe er vanskelig i familien din, hva gjør du da?
- Hvis du trenger noen å snakke med, har du det?
- Er det noen i familien du føler du kan snakke bedre med en andre?
- Er det noen utenom familien du har tillit til?
- Hva er du spesielt flink til?
- Hvem andre vet dette?
- Får du ofte ros/skryt?
- Av hvem?

Økonomi: (ved eldre barn)

- Får du lommepenger av foreldrene dine?
- Er det knyttet plikter til pengene?
- Har du deltidsarbeid?
- Får vennene dine like mye penger enn deg?
- Kjøper du deg ting du ønsker deg for lommepengene dine?
- Hvis du ønsker deg noe, spør du familien din om å få det?

- Når snakker dere om penger hjemme hos dere?
- Kan du huske en slik diskusjon?
- Hva dreide den seg om?
- Ber du ofte om penger?

Skolen:

- Liker du deg på skolen?
- Hva er bra med skolen?
- Hva er dårlig med skolen?
- Føler du at du klarer oppgavene på skolen?
- Hvis du synes at noe er vanskelig på skolen, hva gjør du da?

Venner:

- Hva betyr venner for deg?
- Eller: har du en bestevenn?
- Hvorfor er du sammen med akkurat de, hun, han?
- Hva gjør du sammen med vennene dine?
- Hvor møtes dere?
- Er det noe du gjerne skulle gjort mer av sammen med vennene dine?
- Er det noe du ikke får lov til sammen med vennene dine?
- Er du med på de samme aktivistene som vennene dine?
- Hvis du blir ertet eller mobbet av vennene dine, hva gjør du da?